

СОФИЯ В МИНАЛОТО И ДНЕС

лекции

УВОДНА ЛЕКЦИЯ

Местоположение на София. Образуване на Софийското поле. Благоприятни условия за развитие на селище на това място. Най-ранната история на нашата столица. Селища от времето на новокаменната и каменно-медната епоха. Тракийско селище в центъра на София.

София е един от най-древните градове не само в нашата страна, но и в Европа. Изключително благоприятните условия за живота на човека и за развитието на голямо селище на това място са станали причина то да бъде обитавано непрекъснато в продължение на повече от пет хилядолетия.

Установено е, че софийското поле е представлявало някога сладководно езеро, където са се събрали водите на буйни планински реки. По-късно езерните води се отекли през Искърския пролом, а дъното на някогашното езеро постепенно се засушило и превърнало в плодородно поле. При стичането на водите се образували няколко пясъчни тераси, които и днес личат, макар и много снижени, в терена на София. Върху една такава тераса сега попадат пл. Александър Невски и пл. 9 септември. От езерните утайки са образувани и пясъчните хълмове при тухларните фабрики. В тях са намирани останки от езерна фауна, които също свидетелстват, че тук някога е било езеро.

Плодородното поле е било оросявано някога от по-пълноводни реки. Планините наоколо са били покрити с вековни гори. Това също е

привличало човека да се засели по тези места още в далечните епохи, когато ловът и риболовът са били основно средство за препитание.

Друго голямо природно богатство на София е минералният извор. В историческото развитие на селището той е изиграл важна роля, задържайки около себе си неговия център в продължение на хилядолетия.

Но това, което се оказва най-важен фактор за създаването тук на един важен център, който играе значителна роля в историческите събития, е положението на нашата столица на важен международен кръстопът. През нея минава пътят, който свързва по сухо Европа и Азия - от Средна Европа през Белград - София - Пловдив за Цариград и оттам за Азиатския континент. От София се отправят други важни пътища на север и на юг, които я свързват с дунавския воден път, с Беломорието и Адриатика.

Селище с такова благоприятно положение и условия за живот не е могло да загуби значението си, въпреки превратната и пълна с драматични събития историческа съдба. Но това положение на града до голяма степен е причина и за многобройните разрушавания, на които той е бил подлаган. Това място е привличало и трайни заселници, и временни грабители, и поробители. И винаги на едно и съща място се изграждал и преизграждал този град, който носи един от най-сполучливите девизи - "Расте, но не старее". Днес на повърхността му е запазено малко, което да свидетелства за неговата древност. Всяка епоха е рушила и строила новото над развалините на миналите векове. Така днес под каменния паваж на центъра лежат напластяванията на хилядолетия и на повече от

9 метра дълбочина откриваме следите на най-старото селище тук. А на днешното ниво расте и живее новият град, прикътал само тук-там по някой старинен паметник. Но почти навсякъде, където някакъв изкоп за строеж прореже терена на града, се откриват следите на миналия живот на нашия град. През последните две десетилетия на усилено строителство в центъра и околностите на града археологическите проучвания на София натрупаха неоченими данни за историята на нашата столица. Тези данни позволиха да се изгради постепенно богатата и интересна картина на тази история. Те лягат в основата на всички наши знания за далечното минало на София.

Най-ранните обитатели на софийското поле са се заселили още в новокаменната /неолитната/ епоха, преди повече от пет хилядолетия. Останките на техните селища се откриват най-често при обработка на земята, прокопаване на канала и пр. Те са разположени почти винаги край води, на огрени от слънцето плодородни места. Такива селища са открити при селата Кремиковци, Милковица, Бухово, Челопечене, Курило, Лозен и др. Но доскоро не беше известно, че толкова старо селище е съществувало и в градската територия на София. През 1958 г. при строежа на един голям канал колектор в кв. Гео Милев работниците се натъкнаха на глинени съдове и други останки от живота на човека.

Проучванията на Музея за история на София установиха, че тук е съществувало значително селище от новокаменната епоха. Селището е имала удобно и благоприятно разположение. То се е намирало върху слабо наклонена към югоизток тераса. Съвсем близко да него е минавала, както и сега, река, която събира водите си от Витоша. Местото

е плодородно, пригодно за земеделие и скотовъдство. Площта, която селището заема, е значителна - то има дължина от север към юг около 350 м, и ширина от изток към запад около 150 м. Жилищата, разположени не далеч едно от друго, са били изградени от колове, омазани с дебел пласт глина. На всяка крачка в изкопите се откриваха останки от тях - големи късове отухлена мазилка, която пази отпечатъците на изгорелите колове. Тези останки свидетелстват и за многобройни пожари - често бедствие за селищата от онази епоха, когато огънят, извънредно трудно добиван, е трябвало да се поддържа непрестанно в дома. Обикновено след пожар развалините са разравяни и на същото място човекът упорито е изграждал навия си дом. В дълбоките изкопи често се наблюдаваха едно над друго останките на жилищата, наричани в археологията - жилищни хоризонти. Понякога се очертава под оттрамбована пръст, над него пласт с пепел, въглени, наситен с предмети на бита, затрупани със съборените и отухлени стени на жилищата.

Най-често намираните оръдия на труда са от камък. От камък са изработени брадвички, тесли и длета. Направени от твърд метал те са грижливо полирани, а скосеният и изпилен работен край завършва с остър резец. Привързани към къса, здрава тояга, тези каменни оръдия са служели на човека и за добиване на храната, и за отбрана. За отбрана и лов са били използвани и тежки каменни топки, от които се намериха десетина екземпляра. От кремък са правени тънки двуостри ножове.

На няколко места в изкопите са откри фий, овъглено жито, някъде смесено с вече полустрито брашно. Земеделието, макар и в съвсем

примитивна форма, наред със скотовъдството, лова и риболова е било основен източник за добиване на храна. Във всяко жилище е имало примитивна мелница - хромел - продълговат слабо вдлъбнат камък, на който зърнените храни са били стривани с помощта на друг по-малък камък - разтривач. Към оскъдния домашен инвентар са спадали и хаваните - обикновени камъни с полусферична вдлъбнатина - и каменните чукала.

За скотовъдство и лов свидетелстват и голямото количество кости на дребен и едър добитък - овци, говеда, свиня, елен. Някои от тях са били разцепвани, за да се извади костният мозък. От кости и рога са приготвяни и някои сечива - шила, стъргалки и др.

Но най-изобилният археологически материал от селището са целите и натрошени глинени съдове. Глината, като материал за изработване на основната посъда на човека, съпровожда неговото развитие от най-дълбока древност до днешни времена. Крехък и чуплив при употреба, глиненият съд е изключително устойчив в земята. Пет хилядолетия не са променили вида на откриваните в нашето селище глинени съдове. Те са най-разнообразни по форми, размери и украса. Всички глинени съдове са лепени на ръка. Грънчарският кръг още не е бил познат на човека. Големите деболостенни съдове са служели за съхраняване и приготвяване на храната. Намериха се части от съдове заедно със съдържанието им – жито и брашно. Тези съдове са изработени грубо от примесена с пясък глина, често пъти огладени от вътрешната страна. Някои са украсени с бразди и якички, направени с пръсти. Други имат релефни кръгове и ленти. На едни съдове повърхността е огладена с

твърд предмет, понякога до блясък. Много от тях са рисувани с бяла, винена, тъмнокафява или черна боя. Намериха се останки от бяла и червена боя и малко съдче с боя. Рисунките представляват обикновено геометрични фигури - триъгълници, ромбове, зигзаговидна линия, мрежест орнамент. Но понякога срещаме интересни волути, кръгове. Украсата е нанесена върху повърхността на съда с голям усет за декоративност. Тя добре съответства на формата на съда. Отделните мотиви са разположени симетрично и правилно. И днес тези съдове предизвикват възхищение със грижливата си обработка и украса. Те свидетелстват за относително високата култура, за силно развито естетическо чувство в една епоха, когато човекът не е разполагал с по-съвършено оръдие от огладения камък. Тази рисувана керамика, която така изобилно се намери в селището, е най-характерният белег за един етап от развитието на неолитната култура у нас.

За наченки на изкуство свидетелстват и животинските глинени фигурки и зооморфните съдове. В един от изкопите се откри напълно запазена чаша, която представлява малка птица. Тези предмети показват наблюдателно око и силно чувство за формата у техния създател.

Два малки глинени печата във форма на спирала са служители може би за украса на тялото с боя.

В някои разкопани жилища се намериха глинени прешлени за вретено и тежести за стан с конусовидна форма и дупка за привързване в горния край. Тези тежести са опъвали нишките на основата на вертикален примитивен етап. Те говорят за съществуване на предачество и тъкачество.

На неолитното селище при Студентския квартал ще се правят нови проучвания. Те ще допълнят и изяснят много въпроси. Но още от сега може да се каже, че това селище ще бъде един от важните източници за изследване на неолитната култура в България. В софийското неолитно селище ние виждаме една висока степен на развитие на тази култура. Селището е значително, както по размерите си, така и с разнообразните и характерни находки. По откритите материали то се свързва с неолитното селище до с. Караново, Новозагорско. Тези селища свидетелстват за относително високо развитие на производителните сили по нашите земи и имат средни черти с културата по Средиземноморието през тази епоха.

Друга голяма изненада в археологическото проучване на София беше откриването на селище от следващата - каменномедна /енеолитна/ епоха на самия площад „9 септември“. Това стана при преустройството на площада през 1958 г. Тук се откриха много съдове, лепени на ръка, в по-голямата си част със значителни размери и дебелостенни. Въпреки примитивната техника на изработване тези съдове са покрити отвън с разнообразни орнаменти. Върху меката още глина са врязани с острие дълбоки линии, които образуват ромбове, меандри, триъгълници и кръгове или покриват на успоредни пояси повърхността на съда. При някои съдове стените са предварително добре огладени по външната страна при други врязаната линия е запълнена с бяла материя. Освен този вид съдове с гравирани украса, намират се и други, чиято повърхност е грижливо излъскана с тъп предмет, както и такива, които са натрити с графит и имат черно-сребриста повърхност. От този вид са предимно малки съдчета и панички. Заедно с късовете от съдове бяха

намерени и парчета от замазката на жилища, изградени от колове и пръти и облепени с глина. Същите находки се намериха и на други места на площада, все близо около сградата на Етнографския музей и Националната галерия. На югозапад от нея се намери малък моделиран от глина идол-човешка фигура. Тези открития ясно показват, че на тази височина някога е било разположено селище от каменно-медната епоха, от втората половина на третото хилядолетие преди нашата ера.

За сега разполагаме с много оскъдни археологически данни за съществуването на живот на мястото на днешна София през бронзовата епоха - второ хилядолетие преди н. е. Но изглежда, че и тогава това място не е било изоставено от човека.

Самото ядро на града - мястото на днешния център, където сега се издигат сградите на хотел Балкан и ЦУМ е създадено през първото хилядолетие преди н. е. При строежа на тези сгради на девет метра дълбочина под днешното ниво се откриха останките на селището на тракийското племе серди.

Сердите са едно от многобройните тракийски племена, които са населявали нашите земи през първото хилядолетие преди нашата ера. За тях споменават и някои древни историци. Сердите са били воинствено и свободолюбиво племе. Вероятно те са били привлечени да се заселят на мястото на днешния център на София от горещия минерален извор, който по това време сигурно е бликал вече тук.

МАГДАЛИНА СТАНЧЕВА

ЛИТЕРАТУРА КМ ПЪРВА ЛЕКЦИЯ ПО ИСТОРИЯТА НА СОФИЯ

1. Ст. Михайлов, Сердика - Средец - София. Сборник Археологически открития в България; СФ 1957 г. с.199 сл,
2. М. Станчева. Новото за стара София. Юбилеен сборник по случай 80 години от освобождението на София. СФ 1958 г.
3. Н. Петков. Неолитното селище при с. Слатина. Сп. „Археология, 1 г. I, 1959, Кн. 1-2, с. 100 сл.

ЛЕКЦИЯ ВТОРА

*на курса за пропагандисти на просветни групи за изучаване историята
на София*

СЕРДИКА ПРЕЗ ЕПОХАТА НА РИМСКОТО ВЛАДИЧЕСТВО.
УСТРОЙСТВО НА ГРАДА, КРЕПОСТНИ СТЕНИ, УЛИЧНА
СИСТЕМА. ПА-ВАЖНИ ОБЩЕСТВЕНИ СГРАДИ.

НЕКРОПОЛЪТ НА СЕРДИКА

В края на първото хилядолетие пр.н.е. и в началото на I в. на нашата ера почти всички земи на Балканския полуостров били завладени от римляните. Някои от тракийските племена, между които мелдите, които населявали района на днешния град Драгоман и сердите, които обитавали Софийско, били покорени при походите на римския пълководец М. Лицин Крас в 29 и 28 в. пр.н.е. В борбата с римляните сердите, които били войнствено и свободолюбиво племе, оказали продължителна съпротива.

Новообразуваната римска провинция Тракия била поделена на стратегии - военно административни области, управлявани от стратег. Център на стратегия станало и тракийското селище на мястото на днешна София. Така още в началото на нашата ера градът, наречен от римляните Сердика, се очертал като административен център - положение, което той запазва в цялото си историческо развитие.

Сердикийската стратегия обхващала твърде голяма територия - на запад до към днешния Пирот, на север до днешното село Български извор, Тетевенско, на изток - до село Леща хан, Ихтиманско и на юг - до склоновете на Витоша.

В условията на римската робовладелческа система Сердика достигнала и значително икономическо развитие. Околността на града давала добри възможности за продуктивно селско стопанство, в което се използвал главно робският труд. Археологическите находки показват, че са били добивани не само различни видове зърнени храни, но е култивирана и лозата и различни овощия. Доста развито е било и скотовъдството.

В самия град са били упражнявани различни занаяти. Много от тях са били свързани със строителството, каменоделство, тухларство, зидарство. Наред с тях е било развито тъкачество и предачество, производство на керамични съдове, железарство, мозайкаджийство и др.

Населението на града е било твърде разнородно. Тук живеело и заварено тракийско население, и новозаселените римляни, гърци - преселници от Мала Азия. Сред свободното население се отделяли богатите робовладелци, дребните занаятчии и градската бедност. Робската работна ръка се попълвала главно от пленници.

Скоро след завладяването на Сердика от римляните тя била свързана със здрави и удобни пътища. На равни разстояния по пътищата били построени станции за нощуване и сменяване на конете, а колони с надписи, наричани милиарни колони, указвали на пътника разстоянията.

Градът бил опасан с яка крепостна стена още в края на II в. Тази стена впоследствие била на няколко пъти преизградена, укрепвана и заздравявана и бранила населението повече от дванадесет столетия. Благодарение на дългогодишни археологически наблюдения, разкопки и проучвания, днес ние знаем посоките на стените и пространството, което са затваряли. То е имало неправилна четириъгълна форма. От североизточната ъглова кръгла кула, чийто останки са запазени на ул. Сердика и Искър, стената върви в южна посока, пресича ул. Сердика, минава под сградата на Държавна планова комисия, пресича ларгото пред Партийния дом, минава под Министерство на електрификацията, по ул. Лега и достига до ул. Алабин. На това място е открита югоизточната ъглова кула. Оттам стената взема западна посока, минава под сградата на кино Д. Благоев, пресича бул. Витоша и минава под Съдебната палата. От този пункт крепостната стена прави ъгъл и върви по посоката на ул. Ломска до Халите. Северната стена пресича бул. Г. Димитров, върви приблизително по ул. Екз. Йосиф до ъгъла на ул. Сердика и ул. Искър. Така градът е обхващал пространството между улиците Алабин и Екз. Йосиф, Ломска и Сердика-Лега, пространство, което съвпада с днешната централна част на София. Главните порти са извеждали към четирите посоки на града. За сега са открити северната порта /на бул. Г. Димитров пред Халите/ и източната порта /на ларгото пред Партийния дом/. Източната порта е била фланкирана от две триъгълни кули. Едната от кулите, които са бранели северната порта, е запазена в подземна зала на сградата на бул. Г. Димитров и ул. Екз. Йосиф. Освен кулите при портите, на равни разстояния по протежение на стените те са били подсилени с кръгли и триъгълни кули.

Вътрешното пространство на града е било разделено на правоъгълни блокове /инсули/ чрез мрежа от пресичащи се под прав ъгъл улици. Ширината на уличното платно не е била голяма - 3 до 6 метра. Настилката е била от големи дебели каменни плочи, От двете страни са били поставяни бордюрни камъни. В средата на улицата под настилката е бил иззидан дълбок канал, а от двете страни са минавали водопроводи от глинени тръби. Част от римска улица е запазена на открито в двора на хотел Балкан, източно от черквата Св. Георги. Главните улици с посока изток-запад и север-юг са се кръстосвали от централния градски площад -форума на Сердика. Мястото на форума не е точно установено, но той е съвпадал отчасти с днешния пл. Ленин, Наоколо са били разположени най-важните административно-обществени сгради. Под днешната черква Св. Неделя и западно от нея /под спирката на трамвай № 5/ лежат останките на голяма сграда. Нейните стени са толкова дебели, че в тях са прокарани сводести канали и вертикално вградени тръби за вентилация. Сградата е имала богата мраморна украса и специална отоплителна инсталация, наречена хипокауст. Може да се предполага, че тук е бил преториумът - седалище па управителя на града.

При строежа на хотел Балкан под северозападната му част бе открита друга сграда, свързана с градското управление – булевтерионът на Сердика, т.е. мястото където е заседавал градският съвет. В правоъгълната зала са били наредени в полукръг амфитеатрално мраморните пейки, на които са седели членовете на съвета. Може би тук са ставали и театрални представления.

Големите градски бани – термите, са се намирали близо до днешната централна минерална баня. Части от тях се откриха пред гастронома на ЦУМ. Термите на Сердика са заемали голяма площ и са имали многобройни и с различно предназначение помещения за събличане, за изпотяване, за топла и студена баня и пр. Тук свободните граждани са прекарвали часове в почивка и разговори. Римският каптаж бе открит при преустройството на новия каптаж. От него по оловни и глинени тръби водата е разпращана към различни части на града. Тук са били хвърляни монети, които ни позволяват да датираме изграждането му във II в. на н. е.

Друга по-малка баня се откри при строежа на хотел Рила /между ул. Лега и ул. Калоян/. Предверието на банята бе постлано с хубава цветна мозайка. Покрай централната осмоъгълна част бяха устроени няколко басейна - полукръгли и правоъгълни. Оттук се влиза и в специалното, силно затоплено помещение, под пода на което е била устроена инсталация /хипокаус/. Горещ въздух е загрявал и взиданата в пода вана, няколкократно облицована с бели и цветни мрамори.

Както баните, така и другите сердикийски сгради са били свързани със сложна и добре подържана водопроводна и канализационна система. Водата се е разпращала в различни посоки чрез разпределителни шахти. Южно от градската стена е открито голямо водно съоръжение, където са събирали довежданите от околността студени води.

Други важни за живота на града обществени сгради са били тези, в които се е извършвало съдопроизводство, сключвали са се договори и сделки. Това са големи обширни зали, разделени с колони - така наречените -

градски базилики. Останки от такива базилика са открити под днешната Съдебна палата.

Но днес развалините на този и много други забележителни сгради, които са създавали блясъка и славата на римска Сердика, лежат дълбоко под основите на новите строежи на София. Най-забележителният, запазен на открито археологически комплекс, се намира в двора на хотел Балкан. Той се състои от два редки по своя архитектурен план сгради, между които минава една улица с посока север-юг. Всяка от тези сгради е обхващала сама една инсула /блок/ между улиците на древна Сердика. Западната от двете сгради е тъй наречената черква Св. Георги. Това е единствената така добре запазена сграда от римската епоха във вътрешността на града. Но това, което днес се вижда над земята, е само част от първоначалната сграда. На запад от запазеното днес при строежа на хотел Балкан бе открит овален вестибюл. През овалния вестибюл се е влизало в един друг кръстовиден, чийто стени са запазени сега само на известна височина.

Оттук през два входа се минава в друго преддверие, свързано също със засводени входове със странични отделения на сградата. В стените на това преддверие са вдълбани четири полукръгли ниши, в които някога може би са стояли статуи. Най-забележителна е източната част на сградата. Отвън тя има почти кубична форма. Но отвътре тя е оформена като ротонда /кръгла зала/. Към ротондата се отварят четири полукръгли ниши разположени по диагонал. В две от тях /източните/ са устроени малки басейни. Право на изток от сградата се издава пета правоъгълна ниша. Ротондата е покрита с полусферичен купол, който стъпва върху

цилиндричен барабан. Големи прозорци са осветявали добре вътрешността ѝ.

Под ротондата, преддверието и страничните отделения, които завършват на изток с полукръгли ниши, е устроен хипокауст. Свързани с арки тухлени колонки поддържат пода на сградата. Но страничните отвори показват, че тук хипокаустът служи не за отопление, а за вентилация.

Отвън изградената от цяло от червена печена тухла постройка прави впечатление с интересната си архитектурна форма. Макар и не голяма, тя притежава монументалност и рядка красота, които се дължат и на строгата ѝ симетрия. Тази забележителна старина, строена през IV в. на н. е. е известна като старата църква Св. Георги. Но нейното първоначално предназначение е било друго. Твърде разпространеното мнение, че тя е била през римската епоха баня, не се потвърждава от последните изследвания. Липсата на отопление говори също против това предположение. Планът и устройството ѝ я свързват с разпространените в епохата на ранното християнство мартириони - култови постройки, издигнати в чест на християнски мъченици. Басейните, които изглежда по-късно са устроени в нея, се отнасят може би към времето, когато същата сграда е била използвана като баптистерий-кръщелна, по време на масовите покръствания, в края на IV в. на н.е. Пострадала много при хунските нашествия в средата на V в., оцелялата ротонда е продължила да съществува вече като църква. За църква тя е служила до началото на XVI в., когато турците я превърнали в джамия и нарекли "Гюл джамия". Във вътрешността ѝ по стените са запазени следи от три пласта стенописи, правени в различни времена.

Източно от т.нар. стара църква "Св. Георги" се издигала друга голяма обществена сграда, чийто останки са разкопани през 1955-57 г. През тържествен вход с портик се е влизало в голяма трикорабна зала. И тук в дебелите стени са вдълбани дълбоки ниши. От тази зала се преминава в друга, която има интересна и рядка форма - октогон/осмоъгълник/. В ъглите на октогона, високи постаменти са поддържали колоните над които се е издигал куполът. Вътрешността на сградата е имала богата мраморна украса. На юг покрай трикорабната зала е имало друга голяма зала, цялата отоплена с хипокауст. И сега личат трите тухлени свода към префурниума /огнището/, откъдето е идвал топлият въздух. И октогоналната сграда в двора на хотел Балкан е била превърната по-късно в църква. Но тя не е имала така дълъг живот, била е разрушена и върху развалините ѝ в късното средновековие е израснал жилищен квартал.

Освен изброените сгради вътре в крепостните стени са установени и откъслечни части от други постройки, чието предназначение не винаги може да се установи. Но че в града е имало и много други великолепни обществени здания можем да заключим по техните изображения върху монети. Във II и III в, Сердика е имала право да сече свои собствени монети. На едната им страна е бил представен образът на императора, а на другата някоя забележителна сердикийска ограда или статуя, която е украсявала града. Така например на една монета е представен храм на бога на медицината Асклепий, на друга – шестоъгълно храмче на Аполон Лечител /то е представено в едно от полетата на герба на София като символ на лечебните минерални води на града/. На друга монета е

изобразена обществена чешма - колона с чучури във форма на лъвски глави. Освен това градът е бил украсен с много статуи на божества и заслужили градини. Великолепната глава на Аполон от позлатен бронз, намерена случайно преди години, показва, че Сердика е притежавала първокласни паметници на изкуството.

Извън стените на града се е простирал некрополът на Сердика. Гробници са откривали на различни места, но главният некропол е бил източно от градските стени, на височината, която съвпада с днешните площи "Александър Невски" и "Червения площад". С течение на времето този некропол се разпрострял на голяма площ - от пл. 9 септември до Перловската река и от бул. Дондуков до ул. Гурко. В него са открити и големи монолитни саркофази и зидани гробници, и бедни двустрехи керемидени гробове. Край **погребаните**, по обичая на древните са поставяни различни предмети — накити, съдове, монети и пр. Най-често се откриват стъклени флакончета - лакримарии /сълзници/ и балсамарии /сърдчета за благовония/. Монетата се поставяла, за да си плати покойникът за превозването му през реката на забравата в царството на сенките. Предметите и монетите, поставени в гробовете, са ценни свидетелства за бита на древните сердикийци и за датирането на откритите гробове.

Магдалина Станчева

Литература:

Кацаров, Е.И. София в древността. Юбилейна книга на град София 1878/1928; С. 1928, с.15-27

Монеджикова, А. София през вековете. С.1946.; /Съответните глави/

Станчева, М. Новото за стара София. Юбилеон сборник по случай 80-годишнината от Освобождението на София. С. 1958, с.67-72

Михаилов, Ст. Сердика - Средец - София. Сборник Археологически открития в България. С. 1957 с. 197-216

Бояджиев, Ст. Принос към историята на крепостната стена на Сердика. Сп. Археология, 1959, кн. 3-4, с. 35-45

Мушмов, Н. А. Монетарниците на Сердика. Юбилейна книга на София 1878/ 1928/С.1928, с.28-30

Кацаров, Г. Н. Принос към старата история на София, кн.1, С. 1910.

Миятев, Кр. Декоративната живопис на Софийския некропол С. 1925.

Пътеводител на историческите и културни забележителности на София. С. 1958

Станчева, М. Новооткритата римско мозайка при с. Филиповци. Сп. София 1962.

Станчева М. Новооткритото римско имение при с. Обеля. Сп. София 1961.

Станчева, М. Новооткритият саркофаг в София. Сп. София 1958.

Станчева, М. Археологически открития на пл. 9 септември. Информационен бюлетин на СГНС, 1958, бр. 3

Станчева, М. Археологически проучвания на строежите на центъра. Сп. София 1953.

ЗАБЕЛЕЖКА: Посочената литература се отнася и за следващата трета лекция

ЛЕКЦИЯ ТРЕТА

на курса за пропагандисти на просветни групи за изучаване историята на
София

СЕРДИКА ПРЕЗ ЕПОХАТА НА РИМСКОТО ВЛАДИЧЕСТВО

(продължение)

Административно устройство и обществен живот. Сердика през ранно-християнската епоха (IV – VI в.). Черквата Св. София. Вилите в околността на града. Сердика и „варварските“ нашествия.

Още в началото на римското владичество Сердика като център на стратегия добила важно административно значение, което с течение на времето нараствало. Особено благотворно за града било времето на император Улпий Траян (98-117 г.), с чието име е свързано голямо строителство в нашите земи. Траян въздигнал Сердика в муниципиум – дал ѝ градско устройство на римските градове. В негова чест градът бил наречен Улпия Сердика.

Сведения за административното и обществено устройство на града ни дават главно намерените надписи върху камък, написани предимно на гръцки език. В тях градът е наречен „най-блестящ град на сърдите“. Градът имал свой обществен съвет (буле) и народно събрание (демос). Важна роля в управлението играела колегията на архонтите, начело с пръв архонт. Специално лице (пренарх) било натоварено да се грижи за обществения ред и нравите. Съществувала и длъжност ситарх – лице,

натоварено със снабдяването на Сердика с храни. Друга важна функция било уреждането на игри и различни състезания в чест на различни божества. Надписите споменават и за главен жрец и неговата съпруга (архиерей и архиерейа). Съществували и обществени организации. По-възрастните граждани образували герузия, а младите имали своя отделна организация. Разбира се, в проявите на обществен живот взимали участие само свободните сердикийски граждани.

По времето на римския император Аврелиан (270-275 г.) в нашите земи била извършена голяма административна реформа. Сега Сердика станала център на още по-голяма област, наречена Вътрешна Дакия.

Още по-голям разцвет достигнала Сердика след разделянето на римската империя на Западна и Източна, във времето на император Константин Велики (306 - 337 г.). Константин бил родом от Ниш (римския Наисус), често пребивавал в Сердика и обичал да казва: "Сердика е моят Рим".

След официалното приемане на християнството тук започнало голямо строителство на църковни сгради. Храмовете на езическите божества били разрушени, някои обществени сгради били превърнати в църкви. В София са открити останките на няколко раннохристиянски църкви. Една се е намирала между улиците Найчо Найденов и Трапезица. Две други базилики се откриха при строежа на Партийния дом. Край тях е била изградена и специална кръщелна (баптистерий). В църква е била обърната и късноантичната сграда, наречена после "Св. Георги". В църква е била обърната и разположената източно от нея сграда, чиито останки са в двора на хотел Балкан.

Останките на голяма църква бяха отчасти открити преди години в квартал Тухларни фабрики, над ул. Димитър х. Коцев. Може би там е заседавал в 343 г. известният в историята Сердикийски църковен събор, на който са присъствали 170 епископи от целия тогавашен християнски свят.

Но най-забележителният паметник на тази епоха, който се е запазил и до днес, е черквата Св. София. В продължение на векове тя се е издигала високо над града, сред некропола и нейният внушителен силует е доминирал над околността.

На мястото на днешната черква Св. София още в IV в. е съществувала малка еднокорабна гробнична църква. Нейната вътрешност е била постлана с многоцветна мозайка. Особено интересна е мозайката в олтарната част на църквата. На нея са представени стилизирани дървета и птици. След разрушаването на тази малка църква на нейното място е издигната по-голяма, загинала навярно при хунските нашествия. И нейната подова настилка е пъстроцветна мозайка, с голямо богатство и разнообразие на орнаменти. Големи фрагменти са запазени и до днес и при консервационните работи, които се извършват понастоящем в църквата ще бъдат направени достъпи за разглеждане от посетителите.

Съществуващата днес сграда е строена в края на V или в VI в. Нейното изграждане е свързано с епохата на последния разцвет на Сердика през ранновизантийската епоха. Като архитектурен стил Св. София представлява трикорабна кръстовидна куполна базилика. Днешният ѝ вид, възстановен отчасти след Освобождението, не отговаря напълно на първоначалния ѝ изглед. От трите надлъжни кораба, двата странични са

били първоначално двуетажни. Напречният кораб ѝ дава форма на латински кръст. На пресичането му с главния кораб се издига куполът. Олтарната част, която е била разрушена почти до основи по време на турското владичество, има отвън тристранна апсида, сега възстановена. Промени е претърпяла и западната фасада, на двете страни на която първоначално сигурно са се издигали кули.

Отвън сградата няма почти никаква архитектурна декорация. Нейната красота се дължи на хармонично съчетаните форми и обеми. Черквата Св. София е един от най-значителните паметници на епохата в нашите земи.

През нейното съществуване от близо хилядолетие и половина съдбата ѝ най-тясно сплетена с тази на града. Името ѝ е свързани с различни легенди, в които се преплитат имената на Константин, София, Юстиниян.

През време на Втората българска държава Св. София е била митрополитска църква и при нея е имало училище за духовници. Тогава вътрешността ѝ е била изписана, но тези стенописи не са се запазили. В църквата са били погребвани знатни българи. Тук са намерени златни пръстени с имената на видните софийски първенци Витомир и Ходор. Името на църквата е била вече така тясно свързано с града, че във времето на Цар Иван Шишман градът се е наричал вече София. Това ние срещаме за пръв път в български документ в грамотата, с която Иван Шишман потвърждава правата на владенията на Драгалевския манастир.

През XVI в. църквата Св. София, както и другата забележителна стара църква Св. Георги, била обърната в джамия и наречена Сияуш паша джамия. Край югозападния ѝ ъгъл било изградено минаре. Като джамията често запустявала и даже известно време служела за склад на турско трофейно оръжие. Възобновено отново през XIX в., в 1858 г., при голямото земетресение в София, нейното минаре рухнало. След това турците я изоставили. След Освобождението тази забележителна старина дълго стояла занемарена. На покрива ѝ била издигната противопожарна наблюдателна кула, а във вътрешността ѝ складирали газ за софийските фенери. Едва по-късно тук били предприети разкопки, а после и реставрация.

В околността на Св. София са открити много гробници от раннохристиянския некропол на Сердика. Някои от тях представляват доста големи засводени камери, които са били предназначени за цяла фамилия. Стените на няколко от откритите гробници са изписани с декоративна живопис, главно цветя и птици, символизиращи задгробния живот на душата. В четирите ъгъла на една гробница, открита на ул. Гурко, са изписани образите на четирите архангела.

В околността на София са известни останките на няколко имения от римската епоха. Собственост на богати сердикийци, тези имения представлявали основата на тяхната икономическа мощ. Обширните им земи се обработвали от роби, а по-късно от колони.

В тях, далеч от стегнатия в крепостните стени град, се издигали и просторните жилища на господарите им. Тази вили се отличавал една от друга по своя характер и устройство и ни разкриват различни страни на

живота през римската епоха. Откритата преди години вила при Висшия медицински институт е разкошно жилище с богата архитектурна украса. Неговият собственик е бил почитател на изкуството и домът му е бил украсен с прекрасни скулптурни произведения. Вилата, открита в квартал Орландовци пък представлява същинска малка крепост с кули по ъглите. Явно е, че нейният собственик е искал зад яките ѝ стени да се запази от зачестилите нашествия на чужди племена, а може би и от гнева на робите си, които понякога се присъединявали към нападателите.

Друго римско имение се проучва от няколко години при с. Филиповци, на няколко километра от София. Вилата тук има сложен план, в който са включена жилища и стопански помещения. Голям ограден двор е излизал направо на реката, която от юг загражда имението. Към север сградата се затворя от красива полукръгла колонада с диаметър 40 метра. Подът на колонадата е изцяло покрит с многоцветна мозайка. Тя е разпределена в правоъгълни пана, всяко запълнено с разнообразни и богати орнаменти и оградено с рамка. Между двете крила на колонадата и изграден басейн, зад който едно затворено помещение, открито само към басейна. От двете страни на басейна мозайката представя мирски сцени - кораби с издути платна сред морето, в което са показани и различни риби. Всред камъчетата, с които са изобразени техните люспи, бляскат дребни сини и зелени кубчета от стъклена паста.

Край главната сграда на имението беше открита и една самостоятелна банска постройка с няколко малки басейна. Наоколо в полето личат следите от други останки, свързани навярно с тази вила.

По-друг характер има имението, открито в землището на село Обеля, недалеч от един от главните римски пътища за Сердика. Тук бе разкрита и проучена голяма правоъгълна сграда, която заедно с вътрешния си двор заема повече от четири декара площ. Нейните многобройни помещения са разположени в редици около двора и са свързани помежду си с дълги коридори.

Устройството на помещенията и находките в тях позволяват да се определи и тяхното предназначение. Една част от тях - по-малки и изловени на юг - са били предназначени за битовите нужди на управителя и живеещите тук. Това са помещения за спане, кухни, в които се намериха различни глинени съдове, лампи, железни ножове и огрибки, ръчни каменни мелници - хромели, помещения за складиране на храни, в които още стояха, натрошени под тежестта на развалините делви за жито. Малката домашна баня е имала типичната римска инсталация за отопление - хипокауст. Към изток и запад са били разположени оборите - обширни, дълги до двадесет метра и широки по осем метра. В тях са устроени корита за храна на животните. Намерените в различните помещения кости показват, че тук се е отглеждал едър и дребен рогат добитък и птици. В околността се е сеело жито и са били култивирани лозя, за което недвусмислено свидетелстват откритите железни косери. Многобройните прешлени за вретено и тежести за стан показват, че вълната е била преработвана и в самото имение.

В устройството на сградата и в находките не проличава разкош и изтънченост, както в други вили около София. Твърде вероятно е, жилището на самия собственик да се е намира на друго място. Но

имението е било солидно и удобно устроено. Разкопките разкриват картината на неговото трудово ежедневие, позволяват да се правят заключения за характера и състоянието на икономиката в края на римската епоха у нас. Защото многобройните находки от монети позволяват това стопанство да се датира в IV - V в. не напипа ера.

През епохата на римското владичество богатата и благоустроена Сердика, разположена на естествен кръстопът, е била често прицелна точка на нападения и грабежи от различни племена и народи, които в епохата на така нареченото "велико преселение на народите" са минали през земите на Балканския полуостров. Готи, вестготи и хуни грабили околността на Сердика и нанасяли тежки щети на самия град. Най-жестоко Сердика пострадала при хунското нашествие (между 441 и 447 г.). Тогава навярно е загинало и именното при с. Обеля. При разкопаването му се откриха много моменти от драматичната картина на неговото ограбване и разрушаване. Скелетите на заклана в помещенията на стопанството животни, скелетът на младо момиче, загинало под съборения покрив на малката домашна баня, следите на стихияен пожар, рухналите наведнъж стени красноречиво говорят за съдбата на имението.

След опустошителното хунско нашествие Сердика отново се съвзела. Крепостните стени били заздравени и опасани с нов пояс, който увеличил дебелината и здравината им. Изградени били нови триъгълни кули, които и били по-устойчиви срещу новите средства за обсада и нападение. Възстановени били много сгради. На най-високото място край града сред некропола била издигната голямата и величествена ограда на черквата Света София. При император Юстиниан (527 -565 г.)

Сердика преживявала своя последен разцвет в пределите на ранновизантийската империя. Настъпвало времето на славянските заселвания, които променили етническия облик на полуострова и с които започвала нова епоха и в историята на днешната българска столица.

МАГДАЛИНА СТАНЧЕВА

Забележка: Литературна към лекция трета е посочена при лекция втора.

ЛЕКЦИЯ ЧЕТВЪРТА

*на курса за пропагандисти на просветни групи за изучаване историята
на София*

СОФИЯ ПРЕЗ ЕПОХАТА НА ФЕОДАЛИЗМА ДО ПАДАНЕТО ПО ТУРСКА ВЛАСТ

Заселването на славяните на Балканския полуостров изиграло значителна роля в развитието на общественно-икономическите отношения тук. То нанесло голям удар на вече силно разложения робовладелчески строй. Само при вестта за големия поход на славяни, анти и авари срещу Византия в началото на VII в. сердикийските робовладелци забегнали в Солун, тогавашната Тесалоника.

Но Сердика останала в ръцете на Византия дълго след създаването на Първата българска държава в 681 г. на територията на днешна североизточна България. Едва в 809 г. по времето, когато хан Крум воювал с Византия, за да разшири територията на държавата към югозапад като присъедини населените отдавна със славяни земи, българските войски се явили пред стените на Сердика. Градът бил превзет и Крум заповядал да избият византийския гарнизон и много граждани. От това време днешната българска столица влиза в пределите на българската държава и започва да играе важна роля в нейната история.

Като български градът бил наречен с ново славянско име – Средец. Това ново име отговаряло добре на местоположението му в средата, в центъра на полуострова, на кръстовището на много пътища. Средец е единственото славянско име, което нашата столица е носила в своята хилядолетна история. Така се е наричала тя почти до края на Второто българско царство, когато било възприето новото ѝ наименование - София. При Освобождението ни от турско владичество някои среди в младата столица се опитали да възстановят името Средец, но името София било така утвърдено, че този опит не успял.

Известно е едно друго название на града - Триадица. Най-вероятното предположение е, че то представлява гръцка транскрипция на името Средец, произнасяно тогава Срядец. Под името Триадица-Средец се споменава у византийските автори. Чужди пътешественици споменават града и с изопачените имена Атрализа, Стралица и др.

По време на Първата българска държава Средец се превърнал във важен военно-стратегически и административен център на страната. В продължителните войни с Византия неговата роля пораствала още повече. Когато в 972 г. източните предели на България и самата столица Преслав били завладени от византийците, Средец станал седалище на българския патриарх Дамиан.

Походите на византийците към свободните западни територии на българската държава започнали с поход за завладяването на Средец в 986 г. Самият византийски император Василий II, наречен по-късно Българоубиец заради жестокостта му към пленените Самуилови войски, предвождал този поход. Византийците обсаждали двадесет дни Средец,

но били принудели да се изтеглят. При прохода Троянова врата/Ихтиманско те били нападнати от българските войски и претърпели страшно поражение. Самият император едва успял, да се спаси от плен. Чак след петнадесет години, в 1001 година, император Василий се решил отново да нападне Средец, но и този път безуспешно. И третият поход срещу Средец, извършен след смъртта на Самуил /1014 г./ и на сина му Радомир /1015 г./, не успял да сломи здравата крепост, въпреки че бил ръководен от един от най-добрите византийски военачалници. На следната година Василий II Българоубиец пак повел лично войските си срещу Перник и Средец. Отбраната на тези и други околни български крепости се ръководела тогава от неустрашимия български болярин Кракра Пернишки. Обсадата на крепостта Перник траяла 88 дни, след което византийските войски се оттеглили. Знаейки, че ще последва нов поход, Кракра направил усилия да подкрепи българската с наемници печенези, но не успял. В 1018 год. загинал в бой и последният български цар Иван Владислав. Тогава по нареждане на Кракра безнадеждната вече съпротива била прекратена= А в Адрианопол /Одрин/ били предадени на византийския император ключовете на повече от тридесет български крепости, между които и Средец.

Така завършила епичната четиридесетгодишна борба с Византия. Започнало времето на продължително византийско владичество. Това време било изпълнено за средечани с бедствия. Заедно с голяма част от българските земи градът понесъл страшното нашествие на печенезите. Големи групи от тях били по-късно заселени от византийските власти в софийските села и притеснявали българското население. В 1183 годиш

сърби и маджари ограбили Средец, отнасяйки от тук и мощите на провъзгласения за светец пустинник Иван Рилски. По-късно те били отново върнати в Средец. През Средец преминали и изгладнелите кръстоносни войски на Фридрих Барбароса. Самите средечани правили опити да отхвърлят византийското иго. Те се присъединили към голямото нишко въстание избухнало в 1040 г. Въстанието било потушено. Но в съвременната византийска литература бил запечатан един епизод, който разкрива отчаяната смелост, с която въстаналите българи от Бояна воювали за свободата си. Начело на българските бойци във въстаналата крепост Бояна стоял войводата Ботко. Неговите хора византийският автор Кекавмен нарича "именити и воинствени". Когато византийският император Михаил насочил войските си към крепостта, те излезли вън от стените ѝ, за да приемат открит бой "като се уповавали на своето мъжество" и "като че ли ги било срам да стоят вътре в крепостта". Но те били разбити от многобройната армия на византийския император.

Средечани направили и друг опит да се освободят. Българското население се вдигнало в 1078 г. на бунт начело с богомилите, които имали в Средец своя богомилска община. Но и този опит не успял.

Освобождението на Средец от византийско иго дошло след въстанието предвождано от братята Асен и Петър. В 1194 г. самият Асен превзел Средец и го присъединил към Втората българска държава. Сега за този край настъпило време на продължителен мир. Средец се замогнал и станал център на развито занаятчийство и оживена търговия. В околностите на града се добивало желязо, а в самия град работили железарски работилници и оръжейни. От художествените занаяти

особено се развило златарството, а също така производството на художествено трапезна керамика. Освен местните търговци, в града се установили добровничани и венецианци, особено добре приети и облагодетелствани след специалните разпореждания, издадени за тях от цар Иван Асен II. Около града възникнали много манастири - феодални стопанства, които се превърнали същевременно и в средища на духовна дейност. Един от тях е Драгалевският манастир, създаден по времето на цар Иван Александър /1331-1373 г./. Драгалевският манастир владее земи със закрепостено население.

За външния вид на града през тази епоха знаем много малко. Крепостните стени били здраво поддържани. Някои кули били преустроени от кръгли в четириъгълни, подобно на известната запазена кула в Червен, Русенско и възстановена "Балдуинова" кула в Търново. Най-хубави и големи си оставали старите църкви Св. Георги и Света София. В българско време църквата Св. Георги изписана отвътре с много интересна мономентална живопис. От нея днес е запазен един фриз с образите на пророците -двадесет и две фигури в цял ръст, в смели раздвижени пози с развени дрехи и свитъци. Надписите са на славянски език. При черквата Св. София пък била създадена школа за духовници, където работили български книжовници.

Единствената гражданска сграда от епохата, чиито развалини са достигнали до нас, е подземната част на едно богато жилище, което може да се види в двора на хотел Балкан, непосредствено до Римската улица. Вътрешността на това подземие е украсена с ниши, вградени колонки, декоративно подредени тухлички в духа на българската средновековна

архитектура от епохата на Второто българско царство. Разположението на тази сграда спрямо посоката на Римската улица, както и други открития и наблюдения, направени по време на археологическите проучвания в центъра на София показват, че старата правилна улична система е била до голяма степен запазена.

Но най-забележителният паметник от тази епоха в София и най-ценното произведение на българската средновековна живопис са Боянската църква и нейните стенописи. В днешния си вид църквата се състои от три строени в различни епохи части. Най-старата сграда /в източната част/ представлява малка еднокуполна църква в една апсида, строена навярно през 10-11 в. Вътрешността ѝ е била изписана, но от тази живопис са запазени малки части, тъй като тя е била покрита при следващото изписване на църквата. Втората част е двуетажна. Долният етаж образува преддверие към източната църква. Аркираните ниши в северната и в южната стена показват, че то е било предназначено за семейна гробница. Горният етаж е предназначен за църковна служба. Вратата към юг показва, че той е бил свързан навярно с разположеното в непосредствена близост жилище на феодала. Третата постройка е направена през XIX в. Първите две части са майсторски свързани и образуват едно архитектурно цяло, чиито части и гиздави хармонични линии радват окото. Последната част е грубо строена от витоски камък и се отделя съвсем от средновековната църква.

В долния етаж на втората постройка е запазен ктиторският надпис, където се казва, че втората църква е въздигната от основи и изписана със средствата, грижите и голямата любов на севастократора Калоян,

братовчед царева във времето на Цар Константин Асен в1259 г. При изписването на изградената по нареждане на Калоян църква е била изписана и по-старата източна сграда.

Севастократор Калоян е бил навярно по това време управител на Средечка област. Той е имал навярно и в Средец дворец, та на негово име и във време на турското владичество махалата при днешната Софийска митрополия /ул. Позитано и ул. Калоян/ се наричала Калоян-махлеси. Негово феодално имение е била Бояна, гдето той си е изградил и църква с гробница. По негова поръка неизвестен изключително талантлив български живописец я е изписал. Тук са изобразени ктиторите Калоян и жена му Десислава във великолепни тържествени облекла. Калоян има умно одухотворено лице. В ръцете си той държи модел на църква. Десислава е може би най-прелетният женски образ в средновековната живопис. Нейното лице е чисто и миловидно, а на устните ѝ се отгатва едва доловима усмивка. С кокетен моден за епохата жест тя притяга шнура на своята мантия.

На отсрещната стена са представени цар Константин Асен и царица Ирина. В образа на царя художникът е вложил мъжество и самоувереност. Красивата византийска Ирина има надменен и студен израз.

Тези най-стари запазени портретни изображения показват високото развитие, до което е достигнала българската живопис. Особено портретите на Калоян и Десислава, рисувани навярно от натура, са изпълнени проникновение, с дълбоко чувство.

Емоционалната наситеност, психологическото вдълбочаване е едно от най-големите достойнства на тази живопис. То се наблюдава и в сцените и в отделните образи. То показва, че в центъра на вниманието на художника е човекът с неговия душевен мир. Образите, които ни гледат от стените на църквата, не са безплътни и абстрактни, а пълни с живот и може би почерпени от самия заобикалящ художника свят. Отражение на заобикалящата го действителност личи и в някои детайли, например - съвременно военно облекло и особено в тайната вечеря, гдето на трапезата стои храната на българския селянин - лук и ряпа; а насядалите апостоли са опасани с общ месал.

Творческа смелост е проявил художникът и в композирането на някои сцени, гдето той скъсва с установения канон. Сцената на Исус с книжниците, чиято група е предадена в раздвижени положения, пъстра и развълнувана с различен израз на лицата, е истински шедьовър. Много други образи и сцени представляват също забележителни постижения - например Архангел Гаврил от сцената на Благовещение, Христос Пантократор, старецът-воин и други. С всичко ново, което това изкуство съдържа, произведенията на Боянския майстор с право се считат за най-ранен предвестник на Ренесанса, изпреварващ с около едно столетие италианското Възраждане.

В последните десетилетия преди завладяването на София от турците името Средец престанало да се употребява и било заменено с името София. То е свързано и възприето навярно от името на забележителната стара църква Св. София, която тогава се издигала високо над града и отдалеч правела впечатление. В български документ за пръв път това

име се среща в грамотата, която цар Иван Шишман /1371-1393 г./ дал на Драгалевския манастир, за да потвърди дадените му още от баща му Цар Иван Александър имоти и права.

МАГДАЛИНА СТАНЧЕВА

Литература:

Й. Иванов. Средновековна София. Юбилейна книга на София /1878-1928 г./, София, 1928, стр. 31-38

Ст. Михайлов. Сердика - Средец - София. Сборник Археологически открития в България. София, 1957, стр. 199-215

И. Акрабова – Жандова. Боянската църква, София, 1960 г.

ЛЕКЦИЯ ПЕТА

*на курса за пропагандисти на просветни групи за изучаване историята
на София*

СОФИЯ ПРЕЗ ЕПОХАТА НА ТУРСКОТО ВДАДИЧЕСТВО

(първа част)

През последните десетилетия на XIV в. феодалната раздробеност, враждованията и несъгласията между българските боляри, също така и между балканските държави, тежкото положение на народните маси, подложени на феодална експлоатация, улеснили значително завладяването на балканските земи от турците. Българският народ оказвал според силите си упорита, продължителна съпротива. Но нашествениците представлявали огромна военна сила, която организирано и последователно завладявала, опустошавала цветущи някога български земи.

Превземането на София станало в 1582 г. след тримесечна обсада на града, ръководена от известния турски военачалник Лала Шахин. Запазен е един интересен документ, в който се дава картината на обсадения град и се описва яката и непревземаема крепост - това е докладът на Лала Шахин до султана. С него той се оправдава, че не е успял да превземе София, въпреки дадените жертви, и препоръчва да се потърсят някакви „изкуствени военни хитрости“.

... „За съжаление, казва Лала Шахин, до сега крепостта София не можа по никой начин да се превземе с нападение или щурм. Тая крепост е силна, здрава и много яка, та всички наши налитания и атаки остават безполезни и дори вредни. Много загуби се дадоха от дин-ислямските храбри войници, които се саможертваха като курбан. А, като румелийски бейлер бей, водих лично на атака храбрите войски, но нищо не се получи и се връщах подире без успех. Убедих се, че тая яка и много здрава крепост не ще може да се превземе със сила и юначество, ако не се употребят в случая някои хитрости и изкусни военни планове ... Още от старо време крепостта е била добре укрепена отвътре с всички приспособления на военното изкуство ... Вътре в крепостта има многобройна кюфарска отбрана армия, войниците, на която са едри, мустакати и добре калени в боеве, само че са навикнали да пият вино и ракия, с една дума, хора веселяци. Откъм продоволствие крепостта има в изобилие жито, брашно и жива стока - едър и дребен добитък. Софийската равнина е много богата в земеделско и скотовъдно отношение; тя може да храни за дълго време огромна армия. Военни провизии, припаси и военно-железарски работилници има в крепостта предостатъчно и оттам може да се набави всичко, що е потребно за войската им ... Занаятчийници и работилници в София има доста; там се обработват тънки и дебели вълнени и памучни платове, с които се обличат войниците, както и многобройното население, което живее там. София, като заобиколена от близки гори и планини, има преизобилно студени балкански води за пиене на населението и за поене на множеството стада, с които тъй много се слави тази страна. Климатът е добър, умерен и много здравословен. Овощия от всякакъв вид и лозя там

има в изобилие. Търговията на града е доста развита, защото за всички страни се виждат наредени като пиявици пътища, по които сноват пътници търговци, търговски кервани с разни стоки и изделия, които се работят в София и се пръскат по всички посоки на Румелия и по-нататък. Пътищата и друмовете са много големи. Полята и горите са пълни с изобилни треви и овощни дървета; има и големи планински дървета за градеж. По софийската равнина се срещат много диви животни като чакали, вълци и сърни и др. София и софийското поле, следователно, представляват истинска райска ябълчова градина. При това вътре в София има и големи минерални води, които служат за нуждите на населението, което е доста красиво, едро и стройно на глед, с весело настроение. Да се стои по-нататък в тия страни, става излишно, и аз съм на мнение, да оставя за свой заместник на поверения ми бейлербейлък и за главнокомандуващ на победоносните османски войски подведомствения ми военачалник Индже Балабан бей. Заповедта и повелението зависят от Вас ...“

Според преданието Индже Балабан бей действително си послужил с хитрост, за да сломи съпротивата на защитниците на София. Той изпратил в града един потурнак на име Узундже - Сундук, опитен опитомител на соколи за лов. Узундже-бундук се представил за беглец от турците и се сприятелил с ръководителя на отбраната на града войводата Янко Софийски, наричан още в народните песни и предания бан Янко или Янука бан. Узундже Сундук увлекъл бан Янко на лов в гората извън София, където дебнела скрита турска засада. Плененият бан Янко бил

докаран вързан пред стените на крепостта. Когато защитниците ѝ видели своя войвода в турски ръце, те сами отворили портите на града.

Населението на Софийско е запазило спомена за продължителните борби с турците в много предания и названия на местности. Разпространено е преданието, че самият Цар Иван Шишман е воювал 7 години с турците в Софийско. С неговото име се свързват старата българска крепост Урвич, Кокалянския манастир и много местности наоколо, както и в Самоковско наричат Царе гроб, Царево падало, Шишманово падало, Царичина скара и др. Софийска е и една от най-хубавите български народни исторически песни:

*„От как се е, мила моя майко ле, зора зазорила,
от тогаз е, мила моя майко ле, войска провървяла,
кон до коня, мила моя майко ле, юнак до юнака,
сабите им, мила моя майко ле, като ясно слънце,
огън светка, мила моя майко ле, през гора зелена,
войвода им, мила моя майко ле, сам цар Иван Шишман" и пр.*

След завладяването на София от турците градът не е загубил своето важно административно положение. Той бил превърнат в столица на Румелийското бейлербейство, което обхващало почти всички завладени от турците земи на Полуострова, с изключение Босна и Одрин. В София се съсредоточила многобройна турска администрация. Върху българското население в града и околните села се стоварила тежката турска феодална система и непоносимо данъчно бреме. Занизали се

години и столетия на тежко чуждо владичество, изпълнени със страдания и бедствия за народа ни. В тези столетия се проявила неговата устойчивост и силата на неговите народностни традиции и култура.

За първите два-три века на турското владичество София била доста оживен занаятчийски и търговски център. Софийските занаятчийски работилници трябвало да работят вече не само за частните потребители, но и за турската държава. Тук са изработвани шаеци и оръжия за турската армия. В околността на София се добивало и преработвало желязо, а софийските железарници били прочути с доброкачествените оръжия, които произвеждали. В града били развити повече от шестдесет вида различни занаятчийски производства, между които освен железарството и оръжейното производство, абаджийството, кожарството, кожухарството, самарджийството, златарството, папукчийството, грънчарството, шивачеството, луладжийството, мумджийството (свещарството) и др. Наред със занаятчийството тук се водела и оживена търговия. Членовете на един вид търговия или занаят били обединени в тока наречените еснафски организации, които регламентирали производството и цените, а също така играели известна обществена роля. Повечето от занаятите били в ръцете на българи, но в ръководствата на еснафите участвали често турци. По-голяма роля играели чужденците в търговията, особено евреите и дубровничаните. Дубровнишките търговци имали свои търговски кантори в София още от времето на Втората българска държава. Тяхната дейност била особено оживена през 16 в. Дубровничани купували от София различни стоки като восък, вълна и особено обработени кожи, които се ползвали с

голяма слава на запад. Търсените доброкачествени и хубаво обработени кожи и кожени изделия се наричали на италианските пазари „булгарино“. Дубровничани донасяли на софийските пазари скъпи венециански, флорентински и други стоки - кадифета и коприни, тънки холандски платна, скъпи сребърни съдове, флорентинска майолика, стъкло, лекарства, накити и други. Така на софийските пазари се срещали източни, западни и местни стоки.

Но ролята на дубровчани не се изчерпвала с оживлението, което те внасяли в икономическия живот на града. Това свободно славянско население, което се ползвало и с известни привилегии пред турската власт подхранвало у софийските българи надеждата, че тази власт не е неограничена и че те могат да се освободят от нея.

Населението на София през тези първи векове на турското владичество било особено пъстро и разнородно. Освен многобройните заселени тук и в околността турци в града имало и доста многобройни еврейски и арменски общини, дубровнишка колония, а също така пришълци търговци от различни народности, роби, доведени тук от войните и походите на запад. В турски документи от това време се споменават роби и робини унгарци, хървати, руси и даже роб негър. Много от тях били освобождавани, но оставали да живеят в този пъстър град на границата между Ориента и запада.

Особено се влошило положението на българското население, когато в началото на XVI в. турската власт започнала да провежда насилствена асимилация чрез помохамеданчване, което по същество означавало и промяна на народността. Навярно много софийнци са оказали съпротива

на опитите за потурчване. Но до нас са останали-достигнали имената само на някои. Между тях особено интересно е описаното от софийския книжовник поп Пея случаят за златаря Георги. Георги бил изкусен в своя занаят, скромен и красив млад мъж, който се ползвал с уважение и доверие сред българите-софиянци. Него именно турците се опитали да привлекат в своята религия с увещания и примамки. Тъй като Георги проявил твърдост, той бил обвинен, че хули мохамеданството, съден и осъден да бъде изгорен на клада. Но и това не накарало младия златар да се откаже от своята вяра и народност. Той бил изгорен на клада, издигната недалеч от черквата Св. София през 1515 г.

Между малцината, чийто героизъм е засвидетелстван от достоверни исторически източници, е и софийският обуцар Никола. Никола бил роден в Янина около 1510 година. Той бил личен, красив човек, начетен и образован, голям майстор в занаята си. Никола се заселил в София, тук се задомил. Всред съгражданите си той се ползвал с голямо уважение.

Турците особено се стараели да откъснат от българската среда по-изтъкнатите, по-твърдите и образованите, тези, при които народът търсел опора.

За да се спаси от такава съдба Никола забегнал във Влашко и постъпил на работа при двора на влашкия воевода Мирча Чобан. Но жестокостите на влашкия феодал и мъката по родината накарали Никола да се завърне в София, където бил оставил жена и деца.

Тук турците отново започнали да го преследват и с измама, като го упоили, го потурчили. Но Никола решил да се върне в своята вяра.

Напразни били опитите на нарочно изпратения мюсюлмански учен да го отклони от намеренията му. Никола бил предаден на съд, но и тук той не се отказал от народност и вяра. За твърдостта си Никола заплатил с живота си. Той бил осъден на смърт. Фанатизираната мюсюлманска тълпа го пребила с камъни, а разкъсаното му тяло изгорила. Това станало през 1555 година. Подробно житие на Никола Софийски е написал видният книжовник от XVI в. Матей Граматик, лампадарий (свещоносец) на черквата Св. София в София.

През XVI в. били превърнати в джамии и най-хубавите и големи църкви Св. Георги, наречена сега Гюл джамия и Св. София, наречена сега Сияуш паша джамия.

Много свидетелства за живота на българското население на София, за външния вид на града намираме в описанията на чужди пътешественици, преминали от тук най-често на път за Цариград. Обикновено те са писани от секретарите на посланичества на западните държави до султана, издадени по-късно в съответните страни тези описания са осведомявали западните народи за съществуването на поробено славянско християнско население в пределите на Турската империя. Те са ни запечатали и някои черти от облика на София от това време.

Още веднага след завладяването на града турците разрушили хубавата и здрава крепостна стена и той се разпрострял далеч извън нейните очертания. Със заграбени от завладените земи богатства и безплатния труд на поробеното население паши и бейове издигнали тук многобройни джамии, ханове и медресета. По изискванията на турската религия джамиите били ориентирани към Мека. С това се нарушавала,

запазената отчасти в българско време, стара римска градоустройствено система с ориентирани по главните посоки на света прави улици. Улиците на турска София били тесни, криви, често задънени „кърсокаци“. Между тях се образували пазарните площи и чаршии. Обикновено всеки занаят и всеки вид търговия си имал своя чаршийска улица. В София били известни например Бакърджийска чаршия, Златарска чаршия, Солни, Житни, Говежди пазар, Касапска чаршия и пр. Градът се разделял на махали, които носели названието на някоя по-забележителна сграда или на някой виден турчин. Например махалата около днешната джамия срещу Халите се наричала Баня Баши махала, при днешния площад Славейков било - Кафене баши махала, към Съдебната палата била Кору чешме махала, около днешното кръстовище на улиците Софийска комуна и Граф Игнатиев била Язджийската махала. Само няколко махали носели български имена. Една от тях Калояновата махала (около днешните улици Калоян и Позитано) е свързана навярно със спомена на някогашния дворец на севастократор Калоян.

Градът се простирал на север - зад Шарения мост (днешния Львов мост), където били крайните махали, на юг - до към днешната улица В. Коларов, на запад - до към площад Възраждане, на изток - до днешния булевард Толбухин.

Централната част на града, която съвпадала с днешния център на София, се издигали огромните сгради на Чохаджийския хан (на мястото на днешния Министерски съвет), Буюк хан (на мястото на ЦУМ), Безистена. В земята били изградени многобройни зидани складове със

стоки. От многобройните джамии, чийто минарета се издигали над града, до днес са запазени Буюк джамия, Баня-Баши джамия и преустроената в църква-- Черна джамия. Буюк Джамия (Днешния Археологически музей) е строена през 15 в. Тя е забележителна със своите масивни тежки форми. Деветте ѝ покрити с олово кубета са се виждали от далеч над околните ниски сгради. Баня Баши джамия се нарича така, защото до нея някога се е намирала голямата стара баня. Голям купол покрива обширното пространство на тази сграда, подкрепен и украсен от вън с ажурни полу арки. Нейното стройно минаре е запазено и до днес. Черната джамия в била преустроена в черква след Освобождението. До нея се е намирал турски манастир, превърнат после в затвор.

Още една останка от турската култова сграда е запазена на днешния бул. Хр. Смирненски при кооперативния пазар - т.нар. Стара стена. Тя е част от малка четириъгълна постройка - мавзолей на виден турчин, който се е издигал сред турските гробища, заемали някога този хубав днешен жилищен квартал.

Между големите турски обществени сгради и богати бейски къщи; заградени с високи зидове, се гушели ниски, скромни български домове. Ниски и неукрасени отвън трябвало да бъдат и единствените български обществени сгради - църквите. От многото малки църкви на турска София до днес е запазена само Св. Петка Самарджийска (пред ЦУМ). Тя е била наречена така, защото за нея се е грижел българският еснаф на самарджиите. Отвътре църквата Св. Петка е била изписана на два пъти - през XV и XVII век. Църквата Св. Петка Самарджийска е единственият чисто български паметник от епохата на турското владичество, запазен в

центъра на София. Нейната архитектура е скромна, но много типична за епохата. Голяма художествена стойност имат особено старите ѝ стенописи, издържани в топли и дълбоки тонове и наситени с чувство.

Още един забележителен паметник през XV в. е запазен в околността на София - това е старата църква на Драгалевския манастир Св. Богородица Витошка. Най-голяма ценност сред нейните стенописи има семейният портрет на видния софиянец Радослав Мавър, жена му Вида, синовете му Никола и Стахна, представени в тържествени богати облекла от епохата, както и ктиторският надпис, в който се дава датата на изписването на църквата - 1469 година.

На границата между XV и XVI в. се датират и хубавите стенописи в църквата на Кремиковския манастир, където е изобразено и семейството на ктitora Радивой.

Много други манастирски църкви в околността на София са изписани през 15 и 17 в. Известно е че в Софийско е работил Пимен зограф. С неговото име са свързани стенописите на старата църква при Куриловския манастир.

Че духовният живот в София не е замрял за тази епоха ни показват имената на видни български летописци Владислав Граматик, поп Пея, Матей Ламбадарий. Средище на оживена книжовна дейност е бил и Драгалевският манастир, където е имало училище и където са се преписвали книги.

Всички тези факти показват, че в XV, XVI и XVII век София е била един значителен административен, икономически и културен център.

Литература:

Й. Иванов. София през турско време. Юбилейна книга на София 1928 г.

А. Иширков. Град София през XVII в. Материали за история на София
кн. III, С.1912 г.

М. Георгиев. Икономическото минало на град София и Софийско. С. 26
г.

П. Динеков. Софийски книжовници през XVI в. С.1939 г.

ЛЕКЦИЯ ШЕСТА

*на курса за пропагандисти на просветни групи за изучаване историята
на София*

СОФИЯ ПРЕЗ ЕПОХАТА НА ВЪЗРАЖДАНЕТО И НАЦИОНАЛНО- ОСВОБОДИТЕЛНИТЕ БОРБИ

През втората половина на XVIII в. в София и Софийско постепенно се зародил капиталистическият начин на производство, започнала епохата на Възраждането, изпълнена с борба за български училища, за черковна свобода и политическо освобождение. Българското възраждане се зародило при условията на турско владичество. Турският феодализъм през втората половина на XVIII в. се разлагал. Външните прояви на това разложение били редицата неуспешни войни на Турция, които завършили с неизгодни за нея мирни договори и спомагали за ускоряване на това разложение. На мястото на феодалните владения се появили частни чифлици. Заедно с турците и някои българи започнали да се издигат като едри земевладелци особено през XIX в. Те обработвали една част от земята с наемни работници, а останалата давали под наем. Започнало постепенно разслоение на селяните - появил се малък брой чорбаджии и наемни работници. Според турски документи българи от околните на София села и от самия град притежавали воденици, бакалници, лозя и други движими и недвижим имоти, докато други

живеели в крайна бедност. Бедни селяни идвали да търсят препитание в София, поради което броят на българите тук нараснал.

През втората половина на XVIII в. се разширила търговията на Турция с западноевропейските държави. Внасяни били скъпи сукна, копринени материи, стъклени произведения, а изнасяни сурови продукти, някои тъкани, розово масло и др. Това дало тласък на ръчната промишленост. Настъпило оживление и на софийските чаршии, които съществуват тук от предишните векове. Занаятчиите престанали да произвеждат само по поръчка с ограничено количество. Сега те произвеждали за пазаря. Излишъкът на изделията бил изкупуван от търговци закупвачи за търговия в областта, държавата, а и извън нея. Така през XIX в. има сведения за софиянци търгували с Беч (Виена), Цариград. Сътрудници в София на търговски фирми в Цариград организирали закупуването от производителите, наемали работници за топенето например на маслото и за експедирането на стоката. Търговците и занаятчиите в София били обединени в около 20 еснафа на българи - тъкашки, абаджийски, ковашки, калпакчийски самарджийски, бакърджийски, грънчарски, дограмаджийски, дюлгерски, кацарски, папукчийски (обущарски), тютюнджийски, кюркчийски (кожухарски), мутафчийски (обработване на козина, тъкани и въжета от козина), терзийски, бустанджийски, фурнаджийски, механджийски, бакалски. Всяка еснафска организация имала своя каса, свои представители в общобългарските прояви, в черковната община, в меджлиса. Еснафите подкрепяли щедро всички културни инициативи, поддържали училища, черкви. Засилването на занаятчийството и търговията създадо благосъстояние на част от

градското население - появили се възрожденски къщи на два етажа, украсени със стенописи в свежи тонове, ханове на българи, складове за стоки.

Голяма пречка за търговията представлявали честите войни и вилнежите на турската войска, чиято необузданост по време на война била неограничена. Турските войници принуждавали търговците да им продават стоките си на 1/3 от стойността им, София често се превръщала във военен лагер. Софийанци доставяли храни, превозни средства, работници за окопи, военни припаси за султанските войски и по времето на анархията, настъпила в края на XVIII в. Недоволни от военните преобразования еничарите, начело с Осман Пазвантоглу, воювайки срещу султана, завладели през 1997 г. София.

В последния век на турското владичество софийанци трябвало да преживеят тежки изпитания - кърджалии ограбили града, черкези били заселени в Софийско между Княжево (тогава Бали Ефенди) и Владая, в Суходол и притеснявали българското население. На два пъти върлували чумни епидемии, две големи земетресения през 1818 и 1858 г. унищожили много къщи и взели жертви.

След Кримската война (1853-1856 г.), когато евтини фабрични западноевропейски стоки наводнили турските пазари, много от занаятите западнали. Данъците се увеличавали, лихварството добило големи размери. Обременени от тежки данъци българите прибегвали до заеми от частни лица. Лихвата била 4-5% месечно или 50-60% годишно. Пропадането на занаятите се дължало както на европейската конкуренция, така и на обедняването на значителна част от софийанци.

Забогатели и се издигнали отделни търговци лихвари, отделни занаятчии, които успели да устоят на конкуренцията и на първо време съединили занаятчийската си работа с търговска. Все по-рязко изпъквали класовите различия в София. В турските затвори лежали софиянци, затворени за неизплатени дългове. Поради липса на развита индустрия, която да погълне пролетаризираните елементи, обеднелите водели жалко съществуване на временни работници и слуги или емигрирали, отивали на гурбет в Цариград, Румъния, Сърбия, Австрия и Русия.

София западнала, загубила важното си административно положение като столица на берлейбейство и останала център на санджак в Дунавския вилает. Големите обществени турски сгради, гордостта на софийските бейлербейове през XVI и XVII в., като Чохаджийския и Буюк ханове били развалини. В такъв вид представят града и пътешествениците, минали през София през XIX в. - френският поет Ламартин, френският географ Ами Буе, според който София има криви улици с дупки и кал, площади със смет събрана от един век насам и икономиста публицист Жером Бланки. Особено интересни са описанията на живота в София от Бланки в издадената от него книга. „Пътуване през България“. Той е бил поразен от жестокото отношение на софийския паша към българите, от тяхното безправие.

Свободолюбивият французин не удържал възмущението си и пред самия паша. Силно впечатление направило на Бланки това, че софийският управител Осман бей наредил няколко души софийски селяни да тичат пред колата му и да я теглят по високите места. Между тях имало и един старец. Бланки с възмущение се отказал да се вози на впрегнатата с хора

кола, раздал на бедните селяни пари и тръгнал пеша. Навсякъде той се сблъсквал със странните за него порядки на един варварски жесток живот, където всичко го изпълвало с гневен протест. Затова една вечер, когато зад решетките на бейския харем се тълпели жените и евнусите напразно се мъчели да ги накарат да се приберат, далеч от своята страна той запял Марсилезата.

Несполучливите войни на Турция, особено през XIX в. раздвижили софиянци. Жаждата за освобождение се разгаряла. Вярата в „дядо Иван“, предавана от поколение на поколение, се засилила особено по време на Руско-турската война през 1928-1929 г., когато руските войски достигнали до Подуяне. За военната защита на София турската власт взела бързи мерки. Няколко хиляди българи изкопали ангария околоръстен окоп (хендек) и издигнали 8 укрепления (табии) по господстващите над-пътищата височини: на Слатинския редут (на пътя за Цариград), Меджидие табия (около Семинарията), Коньовски редут (на пътя за Радомир), Абдул Хамид (на Нишкия път) и др. Табиите били снабдени с дванадесет полски оръдия. Рова и укрепленията не влезли в употреба - войските на генерал Дибич се оттеглили без да превземат София. След оттеглянето на руските войски София била ограбена на два пъти от кърджалии (1831,1832 г.).

София не останала назад в общия подем на българския народ през епохата на въоръжението. Новите идеи се породили и проникнали и тук, проправяйки си път в борба със старите разбирания и нрави. Те се проявили първоначално в борбата за български светски училища. В София имало килийни училища. През 1831-38 г. Стоимен Рилчанин

преподавал в софийското килийно училище, което, както всички килийни училища, давало елементарно и едностранчиво образование (учело се наустница, псалтир, светче, пеели се тропари, божествени словословия). Килийните училища вече не задоволявали нуждите от по-широки съвременни светски. Знания. През 1839 г. софийската черковна община извикала за учител в София Захари Икономов Круша. Във времето, когато просветените учители били малко Захари Круша дошъл тука да учителства, въоръжен със съвременни знания и нови разбирания за начините на обучение. Той се учил при Неофит Рилски, от когото възприел взаимоучителната система. Неговото учителстване в София продължило 7 години и е свързано с преустройство на училището, което се помещавало в стаята на Митрополията. Захари Круша работил упорито при тежки условия, когато съдбата на учителя зависела често от „каприците“, както сам той пише, на софийските чорбаджии.

Един от учениците на Захари Круша е Манол Лазаров, който по-късно бил учител в София. Поради живото му участие в черковната борба тук бил принуден да напусне София - станал учител в Ловец и Етрополе. Манол Лазаров Софийнец писал и стихове с училищен, дидактичен или любовен характер. През 1858 г. издал Любовна песнопойка. Песните му показват живо поетично чувство и желание да се изместят пробилите си път сред новосъздадената българска интелигенция гръцки и сръбски любовни песни с български. Макар и често наивно те показват ново отношение към човека, различно от феодалното, религиозното. В центъра се поставя човекът с неговите чувства и настроения.

Учебното дело в София напредвало бавно. Липсвала сграда и пособия, средства за издръжка на училището, учител с по-високо образование: В помощ на просветата в София се явил Иван Николаевич Денкоглу. Роден в с. Балша от бедно семейство той заминава за Русия, където учи и се замогва по-късно като търговец. Денкоглу не забравя родния си край - изпраща дарения за софийските училища, пособия основава стипендия за вечни времена в Московския университет и в Ришельовската гимназия в Одеса за издръжка на българи, предимно от София. Денкоглу завещал на училището и шестотинтомната си библиотека, която след освобождението послужила за основа на Софийската народна библиотека; нови суми на училищата, на софийци, затворени за дълг, на бедни момичета. Пръв негов стипендиант бил Сава Филаретов. Денкоглу довел лично Филаретов през 1857 г. и го оставил за главен учител тук. В речта си той казал: „Ще ви изтръгне от невежество и униение да познаете и умеете с енергия и вътрешни сили да си помогнете“.

Идването на Сава Филаретов в София открива нов етап от развитието на учебното дело тук. Като главен учител той уредил училищата с тригодишен курс взаимно училище и петгодишен курс класно училище в специално построена сграда в двора на черквата св. Неделя, предимно със средства на Денкоглу 1839 г. (училището се наричало Денкоглу). Учебното дело преживяло истински разцвет. Филаретов установил училищно настоятелство и редовни годишни публични изпити, изработил правила, в които определил и родителските задължения към училището - за неизвинени отсъствия определял глоби. С голяма упоритост Филаретов успял да преодолее вековните предразсъдъци, че

жената не се нуждае от образование, че тя трябва само да плете чорапи и „къта дома си“, да убеди софиянци в необходимостта от училище и за момичетата. С подкрепата на видния софиянец Димитър Трайкович открили през 1958 г. „Девическо училище“, отначало в частна къща, а по-късно в специална сграда, построена със средства на Трайкович. София се наредила между първите градове с девически училища в едно време, когато мисълта за образование на жената срещала от страна на мнозина не само неразбиране, но и решителна съпротива. Новата сграда, построена от майстор Витко от София, била двуетажна, изписана отвън и отвътре и била тържествено открита през 1860 г. На тържеството главният учител произнесъл слово, което развълнувало всички. Първата учителка в Девическото училище била Неделя Петкова от Сопот. Тя преподавала под ръководството на Сава Филаретов. Разпространена е дейността на Филаретов София. Успоредно с учителската си работа той застанал начело на черковната борба - пращал дописка до Цариградския вестник и в. Дунавски лебед, поддържал кореспонденция с Пагодин и Найдено Геров и ги осведомявал по въпросите, вълнуващи софиянци. Участието му в борбата за самостоятелна българска църква му спечелила омразата на гръцкия митрополит и местните турци. Наклеветен в Цариград, той бил викан в конака и предупреден да се оправи. Оставането му в София станало опасно и Филаретов напуснал града, съпроводен от група ученици далеч от града. Две години по-късно умрял от туберкулоза. Останала сама неговата жена Йорданка Филаретова поела пътя на своя мъж, отдала силите си за народополезна дейност. През 1869 година по нейна инициатива било създадено първото софийско женско дружество „Майка“. Йорданка Филаретова била

дългогодишна председателка на това дружество, което целело главно да съдейства за просветата и образованието на софийските жени, за увеличането им в обществена дейност, вън от тесните рамки на техния дом. Със средства, събрани от дружеството, били подпомагани бодни ученички от девическото училище- дошли от селата. С негови усилия било създадено и неделно училище, където много софийнки се научили да четат и пишат.

В продължителните борби на българския народ за духовно и политическо освобождение борбата с гръцкото духовенство заема важен дял. Крепител на турската феодална система, а по-късно проводник на елинизаторска политика, гръцката патриаршия била опасно препятствие по пътя на българския народ към освобождение. Тя се явила етап от борбата за освобождение. В София тя била особено ожесточена. Тя било подета още в средата на XIX век. Начело застанал Филаретов, еснафските организации. Постепенно все по-широки слоеве на софийското население вземали участие в нея. Софийнци подавали оплаквания срещу злоупотребите и своеволията на един или друг гръцки владика. На училищни празници, в дописки в български вестници те искали самостоятелна българска църква. Упоритата им борба имала резултат. Още в 1860 г. на Петровден те заставили гръцкия владика Гедеон да не споменава гръцкия патриарх като глава на българската църква, а да пее „многая лета Илариону Българскому Свещеночалнику“. Гедеон бил заставен да предаде на църковната община и касата на митрополията. Таксите за обреди, данъците и възнагражденията на митрополията се събирали и определяли от

общината. По повод тези успехи софиянци били похвалени и посочени за пример на останалите българи от Петко Славейков във в. Гайда. Особено ожесточена била борбата им със софийския митрополит Доротей, гърчещ се българин, дошъл в София с лоша слава на грабител. Софиянци срещнали с възмущение вестта за новоназначението на Доротей в София и се приготвили за отпор. Те прибрали ключовете на митрополията и заковали вратите с дъски. Турският управител в София свикал членовете на меджлиса и им съобщил, че трябва да изпратят на Доротей ключовете от митрополията. Софиянци решително отказали да направят това. Турският управител свикал представители на занаятчиите и ги заплашил, че ще изпрати срещу народа войска. Но те гордо отговорили; че сами ще отидат да им отсекаат главите, но няма да отстъпят и признаят Доротей за владика. Мнозина били арестувани. Само софийският чорбаджия хаджи Мано Стоянов по поръка на пашата се явил да сплаши съгражданите си с заточение. Но софиянци се нахвърлили върху него. наричали го Юда и го изгонили. Всички изоставили личните си работи и няколко дни се редували да пазят митрополията. Но властта се намесила със сила, с турска охрана Доротей влязъл в сградата. С това борбата не свършила - църквите били затворени, данъците не били плащани в продължение на 8 месеца, Доротей не бил признат за владика. Когато минавал по улиците омразният „Дорчоп“ или „Дървондей“, както го наричали, децата викали подире му: У-а-а-, а жените го проклинали. Същевременно били изпращани писмени протести до властите в София и Цариград. Когато на 6.12.1961 г. умрял един роднина на Доротей в митрополията, той повикал софийският поп Тодор да го опее. Когато поп Тодор дошъл,

Доротей поискал от него до го признае и му целуне ръка. Поп Тодор отказал. „И да ме заколиш, казал той, не мога да те почета като епископ на епархията и да постъпя из един път и срещу съвестта си и срещу народа“. Озлобен Доротей му отрязал брадата, наложил му фес и го изпъдил на улицата. Щом вестта за случилото се се разчула из града, се събрало голямо множество пред митрополията, за да се разправи с Доротей. Да го линчува. Турска войска със саби и пушки спасила Доротей и го отвела в конака. Имало ранени жени и мъже. На другия ден в знак на протест делегация се явила в конака и поискала незабавно отстраняване на Доротей, предала ключовете на дюкяните като заявила, че докато не бъде изгонен Доротей, дюкяните ще бъдат затворени. Пашата видял, че заплахите не помагат, отнесъл въпроса до Цариград. Отговорът бил Доротей да напусне града. От тогава до разрешаване на църковния въпрос (1871 г.) в София не бил пратен владика. В чест на победата си софиянци празнували няколко години поред „ден но стрижебрадието“ – 7.12. с народни веселия и тържества. Празникът укрепвал националното им чувство и гордост, будел по-смели мисли и мечти за борба за политическо освобождение.

София но останала на страна и от борбата за политическо освобождение, въпреки че софийското българско население живеело във важен стратегически и политически център с многобройна турска войска и било особено трудно да се правят опити за въстания. Пряко участие във въстания в София няма. Патриотичното чувство намерило израз в смелата борба за самостоятелна българска църква и в проявите на отделни лица. Майстора от София взел участие във Велчовата завера.

Заедно с още четирима водачи на бунта той бил обесен от турците през 1835 г. В четата на Панайот Хитов участвал и Стоян Велков. По-късно през 1873 г. той навлязъл отново в България с малка чета. Четата била издадена, изненадана през нощта близо до с. Желява и избита.

Когато през XVII години на XIX век Васил Левски обикаля България и организира народа за революция и софийските българи образуват таен революционен комитет, председател на комитета бил Христо Тодоров Стоянов, секретар Христо П. Ковачев, касиер - Димитър Ножаров, и членове - Димитър Трайкович и Ст. Малинов. Архивата била пазена у Йорданка Филаретова. Много софиянци били в тясна връзка с комитета, подпомагали дейността му. Левски идвал в София, нощувал в хана на Д. Трайкович, на Хаджи Боне Петров, в дома на Йорданка Филаретова, в Драгалевски манастир, чийто игумен отец Генадий бил другар на Левски. Заедно с отец Генадий Левски обикалял софийските села. Революционни комитети били образувани и в някои от тях. Нямаме точни сведения за това, в какво точно се е изразила дейността на комитетите, тъй като веднага след освобождението не са събрани данни, не са запазени архиви, а спомените, записани по-късно, имат малко или повече легендарен характер и често са противоречиви. За пребиваването на Левски в София и Софийско са записани няколко интересни случая и от Иван Вазов. В разказа си „Апостолът в премеждие“ Вазов с присъщото си майсторство предава следното: „Щом Али чауш, началникът на софийската полиция, разбрал, че Левски е в София, взел диренето под свое ръководство - разпратил заптиетата да търсят във всички ханища, а сам се запътил към хана на Трайкович. Но преди да

види кои са пътниците там се отбил в съседното кафене. Там Христо Ковачев пушел наргиле, а момчето бръснело клиент. Али Чауш попитал кафеджията влизал ли е в хана- рус българин в черно сако. Илчо Кафеджията казал, че няма нищо общо с пътниците в хана. Ковачев и момчето разбрали, че търсят Левски, когото момчето бръснело в момента и изтръпнали. Само Левски запазил „извънчеловеческо“ самообладание и казал на момчето със спокоен глас да внимава да не го пореже. Христо Ковачев отвличал вниманието на турчина, като го черпел с ракия и му разправял някаква сплетня. Обръснат Левски станал, обърнал се към Али Чауш, поздравил го и по обичая получил едно „на здраве“ от Ковачев. След няколко минути Ковачев видял, че водят петима руси българи с черни сака, заловени в различни ханове, а покрай вратата на кафенето минавал дрипав шоп с високо капа, който карал въглища.

След обира на пощата в Арабаконак и предателството на Димитър Общи в съда, Левски бил заловен, докаран в София във вериги, под силна охрана, заобиколен със щикове и голи саби. Той бил затворен в казармата, отделно от другите арестувани. Разкритията при предварителното дирене дали несъмнени доказателства за съществуването на тайна революционна организация из цяло българско. Специален съд бил изпратен от Цариград. Съдът заседавал в една от залите на конака. Тук бил разпитван и Левски. С превързана глава и вериги на ръце, облечен във войнишки шинел Левски отговаря на обичайните въпроси. „Името ми е Васил, на баща ми Иван, от Карлово съм и имам 26-27 години. Занятието ми е да облекчавам съдбата на българите и аз обиколях, за да им давам упование в бъдещето“. Левски

не промълвил нито едно име от стотиците хора, с които имал връзки. Пред всесилния образ на смъртта великия Левски се възправил с цялата си мощ и нравствено величие. Неговото държане пред съда надминава границите на човешките възможности. Турският съд го осъдил на смърт чрез обесване. Недалеч от черквата Св. София на края на тогавашния град на 19.II.1873 г. било издигнато „черно бесило“, на което увиснал със „страшна сила“ великият борец за свободата на народа.

След обесването на Левски се разстроил и софийският комитет. Участниците били арестувани, някои като Христо Ковачев и около десет души от Желява, Голям Извор, Голяма Раковица били изпратени на заточение в Диарбекир. Двама от тях починали там, поради тежките тъмнични условия.

През 1873 г. била създадена нова стопанска културна организация - търговско дружество, в което влизали Ат Ножаров, Ив. Андреев, Георги Стоянов, Яни Митрошинов и Г. Аламанчев. Някои членове на това дружество влезли във възобновения от Даскал Игнатий Софийски таен революционен комитет. През 1876 г. след разпръсвано на Ботевата чета в София достигнали незабелязано няколко четника. Членовете на търговската организация ги укривали в различни къщи. Те оказали помощ и на затворените в софийския затвор заловени четници.

Априлското въстание, минаването на Ботевата чета и Сръбско-турската война от 1876 г. поставят на тежко изпитание софиянци. Турците откъщавали на беззащитното население. Обири, насилия, арести станали нещо обикновено. В София били умишлено причинени големи пожари. Правдива картина на тези страшни дни дава Йорданка Филаретова в

писмата си до руския консул в Пловдив Найден Геров. Нейните сведения Геров използвал в рапортите си до руската правителство. По този път мъките на софиянци и техните надежди за освобождение достигат до Русия и косвено стават достояние на световната общественост. Писмата предават много живо насилията, издевателствата в София и околните села, с помощта на които турците се стараели да потъпчат всяка мисъл за освобождение. „Страх, че сме осъдени всички на огън, а може би подир това и на нож, ни е обладал всички ... Чудновато е зрелището във всяка къща: където и да влезете ще видите сандъци приготвени, денкове свързани като за път ... Съдете сега какво е положението ни, ние сме вече досущ съсипани. Питаме се дали просветена християнска Европа не чака да освобождава купища от развалини, да освобождава нашите гробища"...

Но въпреки всичко духът на софиянци не бил сломен. Когато в края на 1876 г. под натиска на общественото мнение в света турското правителство прогласило конституция, според която всички поданици да имат еднакви права, софиянци вместо одобрение изпратили протест срещу тази лъжеконституция. В отговор на това терорът в София се засилил. За най-малкото провинение били наказани със смърт. По пазарите били издигнати бесилки. На тях загинали Никола Стефанов Чолака от Бистрица - бакалин в София, Георги Стоицев Абаджията, Стоян Неделчев Табаков - книжар, за това, че разпространявали песнопойки с революционни песни. Загинали и други софиянци, чийто имена са неизвестни, като онзи беден селянин, който плащайки данъка

си на турците, заявил, че това е за последен път и догодина ще дойдат русите.

И действително освободителите идвали. Руско-турската война била обявена на 12/24.4.1877 г. с нарочен Манифест, обявен от императорът Александър II. Войната била посрещната с възторг от българския народ и прогресивните хора в света. Отначало действията се водили далеч от София. Но със засилване нападенията на Плевен, София била превърната във военен лагер, в който се съсредоточавали турски войски от Европа, Африка и Азия. Недисциплинираните турски маси, събирани тук, за да бъдат изпратени през прехода Арабаконак към Плевен плячкосвали софийско, подлагали населението на страшен терор. В София имало складове на оръжие за Плевен. Устроени били болници за ранените докарани тук. В края на 1877 г. руските войски, предвождани от генерал Гурко, се отправили към София. На пътя им се изправял Балканът - заснежен и непристъпен. Преминаването на проходите на Балкана при зимни условия се считало за невъзможно.

Софиянци се стараели да помогнат на настъпващите освободители. Те изпращали сведения за броя и разположението на турските войски, за движението им, изпращали водачи и съгледвачи.

Според плана на руското главно командване войските на Гурко трябвало да минат през Балкана, да изненадат турците в тил. При неимоверно тежки условия, зле екипирани, недобре снабдени с провизии, без огън, за да не бъдат забелязани през нощта, руските войски изтеглили на ръце оръдия и амуниция с цената на много жертви. Задачата била изпълнена.

В това време София преживявала тревожни дни. Турците били в паника. Издавани били противоречиви нареждания, ту да се укрепи и отбранява София, ту да се изостави. Решили да запалят града, за да не попаднат припасите в ръцете на приближаващите се руси. Само благодарение на енергичната намеса на италианския консул в София Вито Позитано и на френския - Леандър Леге, градът бил спасен от опожаряване.

На 18.11.1877 г. турската власт изпратила на заточение без съд софийските първенци: Д. Трайкович, х. Мано Стоянов, Дим. Митович, х. Боне Петров, Никола Десев и няколко селяни от с. Желява. В страшен студ с белезници на ръцете, били откарани в Одринския затвор и от там в Цариград.

Измръзнали и изморени руските войски на генерал Гурко слезли в Софийската равнина. Откъм изток София била укрепена. Значителни турски войски влезли в бой с русите при с. Г. Богров. Макар и по-многочислени турците претърпели поражение. След успешни за русите сражения при Г. Богров и Враждебна пътят им към София бил открит. Докато турците се оттеглили панически през Княжево, изоставяйки оръжие и припаси, русите влезли в София на 5 януари 1878 г. Софийнци посрещали освободителите тържествено на площада до черквата Св. Неделя по обичая с хляб и сол. Приветствено слово произнесъл Илия Цанов. Радостта на софийнци била неопишуема. След близо петвековно робство София била свободна. 5.05. е една от най-светлите дати за София. На този ден те започнали „свободно да дишат“, както пише в едно свое писмо Илия Цанов.

От София генерал Гурко отправил заповед приветствие до своите войски. Като изброява последователно извършените от тях дела, той казал: „Със заемането на София се завършва този блестящ подвиг на войната - преминаването през Балкана, в който не зная на кое повече да се удивляваме: дали на вашата храброст и мъжество в боя с неприятеля или на твърдостта и търпението в пренасяне тежките неизгоди в борбата с планината, студа и дълбокия сняг. Ще минават години и нашите потомци, като посетят тия диви планини, с гордост ще кажат „тук са преминали руските войски и възкресили словата на Суворовите и Румянцевите - чудо Богатири“.

МАРИЯ ГАВРИЛОВА

Литература:

1. П. Динев София през XIX в. Материал за история на София кн. IX, Сф 1937 г.
2. М. Георгиев Възраждането на град София. Исторически материали, Сф 1920 г.
3. Т. Павлов Освобождението на София. Сп. Сердика, 1943 г., кн.1-3, с. 25
4. М. Гаврилова Към въпроса за разпространяването на революционните песни до Освобождението, Сп. Музеи и паметници на културата, кн. IV, 1964 г.

ЛЕКЦИЯ СЕДМА

*на курса за пропагандисти на просветни групи за изучаване историята
на София*

ПЪРВИ СТЪПКИ НА ОСВОБОДЕНА СОФИЯ

Когато из малките криви и тесни улички на София се разнесла твърдата стъпка и бодрата песен на руските "чудо богатири", нашата столица е имала вид на село. Градът граничел на север с Драз махала и Банишор махала, които се намирали оттатък Владайската река на юг с днешната ул. П. Евтими, с пл. Възраждане на запад и черквата Св.София на изток. В тези си граници той имал около 3000 къщи и 15000 души население.

Разделен на махали градът е бил застроен безпланово, прорязан в различни посоки от малки, тесни и кални улички, често задънени сокаци, които както и махалите носели турски наименования. Една от малкото улици с български имена била старата улица "Калоян".

Мочурливите места на запад, север и североизток от града, които сега са гъсто застроени, били ливади и бостани, а сухите места били гробища.

София била заобиколена с ров, който се пълнел с вода и служел за укрепление. "Хендеко", както го наричали софиянци, по това време бил изоставен и занемарен. Освен това край града минавали Владайската и Перловската река, а през него - две вади. Едната вада минавала през днешния пл. "Възраждане", по бул. Г. Кирков и през ъгъла с ул."Кирил

и Методи" се вливала във Владайската река близо до Шарения мост. Другата, наречена "Градска вада", пресичала днешния бул. "Витоша", минавала по ул."В. Коларов", през пл. Славейков, през мястото на Народния театър, пресичала ул. "Аксаков" и се вливала в Перловската река.

При влизането в града от север се минавало през Шарения мост на Владайската река /днес Лъвов мост/. Той бил най-хубавият трисводен, каменен и бил наречен така, защото върху каменните парапети били изобразени разни фигури.

На Перловската гара по-известен е бил Самоковският мост /днес на ул. Граф Игнатиев/. Той се намирал извън града и бил едносводен, каменен, но с дървен парапет. За него старософиянци казват, че при корекцията на реката и поставянето на новия мост не е бил разрушен, а само затрупан.

Освобождението заварило София с много джамии, които при прокарване на първия регулационен план били разрушени в по-голямата си част. И днес съществуват Баня баши джамия /джамията срещу халите/ и Буюк джамия /днес Археологически музей/. Малка кокетна сграда е била Челеби джамия, която е обслужвала конака и била разрушена през 1880 г. Намирала се е на ъгъла на ул. "Московска" - пл. "9 септември". Други били: Язаджийската джамия, известна с чешмата с хубава вода, прилепена до нея и огромното дърво, което надминавало височината ѝ, Кереметли джамия и Черната джамия, Куршумли джамия. Старософиянци знаят, че последната носела името си Черна джамия, понеже там е било затвор, но тя се е наричала така много по-отрано по викалото на минарето, което било от черен мрамор.

Макар че София била икономически западнала, тук са ставали пазари - занаятчиите имали свои чаршии. Пазарите ставали по малките безформени площи и носели наименованието на стоката, която се продавала там. Така Говежди пазар бил на ул. "Лавеле", Конски - на пл. "Трапезица", Житни пазар - на ул. "Искър" и "Сердика" и пр.

Всяка търговия, всеки занаят имали своя улица-чаршия. Касапската чаршия заемала малката уличка, която свързваше бул. "М. Луиза" с пасаж "Св. Никола" /днес там се издига ЦУМ/. Схлупените малки дюкянчета с накичени отвън заклани животни, с локви кръв, разхвърляни черва и купища боклуци са били свърталище на кучета, рояци мухи и много зарази. Златарската чаршия била настанена в малките, тесни и тъмни помещения на полуразрушения Чохаджийски хан, който се намирал на бившите улички "Арда" и "Дрин" /днес там се издига сградата на Комитета по промишлеността/. Често, за да имат необходимата светлина, златарите излизали да работят пред дюкяните си.

Освобождението заварило София без печатница, а градът като център на страната имал насъщна нужда от такава. Затова още през 1878 г. били отпуснати на Янко Ковачев 22.000 франка да организира и открие печатница в София, при условие да печати правителствените дела без забавяне. На 16.1.1879 г. печатницата била открита в Едрилес Джамиси на Кафене баши /днес пл. Славейков/. Много скоро след това била създадена печатницата на в. "Витоша", но нуждата от Държавната печатница продължавала да съществува. Още в бюджета за 1881 г. бил отпуснат кредит за основаването ѝ, но по-труден за уреждане бил въпросът със специалистите, които липсвали у нас. Бил изпратен

нарочно човек във Виена, да се запознае с графическото изкуство и да подбере персонал, машини и пособия. Държавната печатница била открита в крайно неудобните помещения на Буюк джамия, а специална сграда за нея била построена през 1887 г. /тази сграда бе разрушена от бомбардировките през 1944 г./

Същевременно започнали да изникват и други промишлени предприятия: спиртна фабрика в Княжево, пивоварна фабрика в Павлово, пивоварна фабрика на братя Прошек, фабрика за керамични изделия, мебелна фабрика, захарна фабрика и много други по-големи и по-малки фабрични заведения. Те достигнали през 1911 г. цифрата 289 и по бързото развитие на промишлеността столицата застанала на чело на останалите градове в България.

Новите учреждения и фабрики, новите учебни заведения бързо увеличили населението в София. Докато при първото преброяване на 31.XII.1880 г. градът имал 20.856 души население, в 1900 г. той броел 67,789 души. Особено голям бил прирастът от 1887 до 1892 г., когато София била свързана с ж.п. линията Виена-Цариград. Строежът на тази линия бил започнат още през турското робство от компанията на барон Хирш, Голям спекулант Хирш строил железницата когато иска и откъдето иска с цел да спечели повече.

Освобождението на България заварило непостроена онази част от линията, която била -между – Цариград и Белово. След продължителни спорове в Народното събрание, в 1885 г. линията била започната и на 12.VII.1888 г. софиянци посрещнали първия локомотив, пристигнал от Пловдив по новата линия.

Въпреки западналото положение, в което се намирала София и лошият ѝ вид, тя била предложена за столица на новата държава. Мнозина били против това, считайки, че е най-правилно столицата да бъде Търново. След продължителни спорове идеята на Марин Дринов за избиране София за столица взела надмощие и на 3.IV.1879 г. с бурно "ура" и възгласи "София! София!" Учредителното Народно събрание провъзгласило малкия градец за столица на България. София ставала център на политико-административния, икономически и културен живот на страната. Тук се настанили всички държавни учреждения. Отначало те се помещавали в неудобни и полуразрушени частни сгради, често бивши бейски къщи, в които министър и подчинени работели един до друг.

Народното събрание заседавало в една дъсчена постройка - руски военен клуб, която се намирала в днешната Градска градина и служела и за театрални представления. След едно такова представление тя изгоряла до основи. Днешната сграда на Народното събрание /само предната част/ е построена през 1884/85 г. по проекти на арх. Константин Иванович.

След освобождението на София още на 5.II.1878 г. бил назначен за губернатор Петър Владимирович Арабин, а за пръв негов помощник българинът Илия Цанов. През същия месец /10.II./ станал изборът на първия градски управителен съвет начело с кмета Манолаки Тошев. Много грижи имал градският управителен съвет. Видяхме в какво състояние е бил градът, а освен това той вечер тънел в непрогледна тъмнина. Всички газени фенери, с които се осветявали уличките на София, били изчезнали през време на войната. Улиците при дъждовно

време се покривали с дебел слой рядка, но лепкава кал. Всеки изхвърлял боклука пред къщата си, а това затрупвало още повече и без това мръсните улици.

Трябвало да се вземат бързи мерки за благоустрояването на новата столица. Още на 16.I. 1880 г. Градският общински съвет приел градоустройствения план на София, но неговото най-радикално прилагане станало едва към 1888 г.

До Освобождението София е черпела вода от изворите в полите на Витоша при с. Бояна и малките ѝ рекички. Турците оставили няколко обществени чешми, които са давали вода на населението. Дори някои махали носели наименования на чешмите с хубава вода, които се намирили там, като Кору чешме, Баш чешме, Мала чешма махала. Дървените тръби, по които градът се снабдявал с вода и които при дъждовно време пропускали мърсотията, били заменени с чугунени и вече към 1890 г. градът имал задоволително водоснабдяване, впоследствие разширявано и подобрявано.

Не така бързо бил разрешен обаче въпросът с електрифицирането. Дълго време София се осветявала от големи фенери, поставени върху дървени стълбовете. Макар и на голямо разстояние, те осветявали само централните улици на града. Другите малки и задънени сокаци потъвали в дълбок мрак след спусканото на нощта. От 1890 до 1898 г. въпросът за електроснабдяването на София бил разгледан няколко пъти. На 9.VI.1897 г. Софийското градско общинско управление обявило отдаването на концесия "снабдяването на София с електрически ток, нужен за електрическото осветление на града и направата и експлоатацията на

електрически трамвай." Концесията била дадена на чуждестранни компании, които спазили, определения в договора срок. На 1.XI. 1900 г. София светнала, а на 1.I.1901 г. бил пуснат първият трамвай / на 1.IV. и трамваят до Княжево/. Първата трамвайна мрежа е имала следните линии:

1. Гарата-Джамията, ул. Търговска - Граф Игнатиев до бул. Толбухин.
2. Львов мост - бул. Г. Димитров - Витошка до Потр. Евтими.
3. По ул. Жданов /от Л. Желязков/ - Търговска - Дондуков - Вл. Заимов почти до Подуянский мост.
4. Пл. Д. Благоев - Алабинска - Левски, покрай общината, бул. Руски до Орловия мост
5. Пл. при банята - ул. Търговска - бул. Руски до Орлов мост.
6. За Княжево - от пресечката с "Търговска" по бул. Дондуков - пл. Ленин – бул. Витоша- ул. Алабинска до Княжево.

Тази трамвайна мрежа е имала дължина 23.085 м. Трамвайните коли се движели единично и имали първа и втора класа. Таксата за първа класа била 15 ст., а за втора - 10 ст.

В едно списание на София от 1880 г. Иван Вазов ни съобщава, че Градският съвет се помещавал в някакво „грухнало" здание на запад от Градската градина. В началото на 1891 г., понеже сградата, в която се помещавало кметството била на срутване и не било възможно да се работи повече в нея, Софийският общински съвет взел решение да се отчужди къщата на д-р Минчо Цочев, която се намирала на ул.

Войнишка и Асенова с намерение кметството да се настани в нея, докато се построи новият дом. Но понеже специален градски дом не бил построен, този къща била преустроявана и разширявана няколко пъти и до 1959 г. тя беше непрекъснато седалище на Софийския градски общински съвет /на ъгъла Гурко-В. Левски/.

По това време в София нямало места за разходка, липсвали обществени градини. Наистина Градската градина съществувала още в турско време, но тя била засадена като всички градини с плодни дръвчета. Между тях растяла буйна и сочна трева, която лятно време изсъхвала. Тогава градината била малка и имала форма на неправилен четириъгълник, в който влизали почти цялата ул. Софийска комуна.

Още през м. март 1878 г. по инициатива и със съдействието на П. В. Алабин в градината, без да бъде разширена, била извършена коренна промяна - плодните дървета били изкоренени, а на тяхно място по план били засадени други – декоративни. Посадени били и различни цветя. По липса на специален градинар преустройството извършил градският архитект А. Колар. Заградена била с ограда и бил направен дървен павильон за ресторант. От 1878 до 1880 г. североизточната част на градината служела за произвеждане на зеленчук и цветя за двореца.

Мястото, което-днес заема Парка на свободата е било градска мера за паша, наричана "Табията", понеже не далеч от него се намирала стара турска табия. В заседанието си на 22. III. 1882 г. Градският съвет одобрил уреждането на една пипиниера /градина за развъждане на дървета/ "на мястото но Цариградското шосе, вЪн от града, зад втория мост, от дясно покрай реката". Специално назначеният за дворцовата

градина швейцарец-градинар начертал плана на пипиниерата, заградил една част от мястото с върби, а в долната до реката направил разсадник с разни дървесни семена главно акации.

През 1888 г. се прави разширение на градината до Рибното езеро, което било направено на мястото на един мочур. Тогава повечето от акациевите дървета в Пипиниерата били заменени с горски. Първите дървета били няколко десетки дъба, изкопани от дъбовата гора в Курубаглар/Лозенец. Веднага след Освобождението София започнала да се развива бързо и всестранно. Младата столица скоро станала център и на културно-просветния живот в страната. По предложение на П. В..Алабин на 15.I.1879 г. били поставени основите на Софийската българска библиотека-публична /днес Народна библиотека "Кирил и Методи". Първите книги, които постъпили в нея, били дарения от частни лица. През 1880 г. по предложение на Марин Дринов тя била преименувана Българска народна библиотека, а Константи Иречек имал голям дял при обработването на книгите и комплектуването на първите каталози. С нареждането да събират книги за библиотеката Алабин разпоредил да се събират и всякакви старини от София и селата. По-късно от събраните археологически и етнографски материали били създадени днешните Археологически музей /1892 г./ и Етнографски музей /1906 г./

По същото време остро се чувствала нуждата от образовани хора за административните служби, за училищата, за строителството. Изказвали се мнения за продължаване на гимназиалния курс или дори за откриване в университет. Към последното пристъпвали плахо, понеже са се

страхували, че няма да има достатъчно студенти за бъдещия университет. Още през 1887 г. в бюджета на държавата се предвиждало откриването на осми педагогически клас при Софийската класическа гимназия, а на 1. X. 1888 г. се открил едногодишен "Висш педагогически курс" с предмети от историко-филологическия отдел. На следната година курсът станал Висше училище с историко-филологически и физико-математически факултет., а в 1904 г. се преименувал в университет.

Театралният живот в София се състоял от посещения по различни трупи, които играели класически или наивни български пиеси. Първото театрално представление било изнесено от любителската трупа "Планинско цвете" на 25. XI. 1879 г. След това К. Иричек ни дава сведения, че в дъсчената сграда на Народното събрание били изнесени пред множество публика няколко български драми по изпълнение и съдържание доста примитивни. През 1881 г. софийските учители представили "Невена и Светослав". Все по същото време в София играели трупата на хърватина Гавра Йованович, която представлявала различни исторически пиеси и японският акробат Камчик.

През 1888 г. в София гостувала Пловдивска любителска театрална трупа. Близки на правителството лица направили всичко да задържат трупата в София. Тя останала, но нямала къде да дава представления. След лутания и съвещания решили да се приспособи за театър Буюк джамия, но турците протестирали най-енергично. Тогава артистите от пловдивската трупа, която се преименувала в българска театрална трупа "Основа" построила със свои средства една дъсчена сграда някъде наблизо около мястото на днешния Народен театър. В новата постройка, наречена

театър "Основа", трупата започнала да дава представления още в края на същата година.

В 1892 г. театралната трупа "Основа" преименувана в Столична драматична трупа "Сълза и смях" започнала да дава своите представления в новопостроената сграда на Славянска беседа. В 1904 г. "Сълза и смях" се преименувала Български народен театър със задачи от национален мащаб. Сериозно бил поставен и въпросът за построяване на специална сграда. Плановете на театъра били изработени от виенските архитекти Фелмер и Хелмер, а готовата сграда била тържествено открита на 3.I.1907 г.

Тук ще спомена и за герба на София, създаден през 1900 г. Причина за създаването му е участието на България във Всемирното изложение в Париж. Там на Дома на инвалидите трябвало да бъдат поставени гербовете на столиците на всички страни, които имали свои павильони. Тогава по решение на Софийския градски съвет, за кратко време бил създаден гербът на София - художествено пресъздаден от Харалампи Тачев, студент в Рисувалното училище.

Гербът на София представлява щит разделен на четири полета. Горے в ляво бюста на жена е изображение на богинята пазителка на градовете. Горее в дясно е изобразена черквата "Св.София", за която се смята, че е дала името на града. Долу в ляво силуета на Витоша, вечният и неизменен профил на нашия град. Четвъртото изображение представлява малък храм на Аполон Медикус или на бога-лечител Асклепий, който олицетворява минералния извор в София, известен от най-стари времена.

Лъвчето и короната могат да се считат като емблема на силата и мощта на нашата столица-градина.

В първоначалния си вид гербът на София е бил без девиз. Лентата с "Расте, но не старее" и двете клончета, на които е закачена, са прибавени през 1911 г.

В София се издигат паметници на признателността, свидетелите на дълбоката благодарност към руските войни дали живота си за нашето освобождение.: Руският паметник, Докторският паметник, Паметникът на освободителите и храмът-паметник "Александър Невски".

На площада, където се пресичат булевардите Дим. Благоев, Скобелев и Тотлебен се издига руският паметник, направен от бялопесъчлив камък и висок 10 метра. Това е първият паметник в София, изграден в чест на освобождението на България от турско робство. Писмени данни за автора на паметника не са запазени, но се предполага, че той е дело на Цариградския архитект Вокар. Открит е на 12.VII.1882 г.

Докторският паметник на загиналите във войната медицински чиновци се намира в малка сенчеста градина. Той представлява четиристенна пирамида, изградена от бели блокове и увенчана с гранитен саркофаг. Върху белите блокове са врязани имената на 531 руски лекари и санитарии, сложили кости за нашето освобождение, а на саркофага са написани имена Плевен, Шипка, Мечка, Пловдив - станали исторически с големите сражения, водени при тях. Паметникът е издигнат през 1883 г. по проект на архитект Томишек, чех.

Паметникът на освободителите е най-величественият и най-художественият паметник в България, внушителен свидетел на вечната признателност на българския народ към русите-освободители. За изграждането му е бил обявен международен конкурс, в който взели участие прочути архитекти и скулптори от различни народности. Първа награда получил флорентинският скулптор Арнолдо Цоки.

Паметникът има голяма художествена стойност. Увенчан в с конна статуя на Александър II спокойна и величествена. Под нея от четирите страни на пиедестала са поставени големи бронзови орелефи с многобройни раздвижени фигури - в средата жена с меч в ръка лети към победата. От двете ѝ страни знаменосците о и руските полководци [Гурко, Скобелев и др.] препускат на чело на руските войници и българските опълченци. Всички са представени в движение, в устрем напред. След тях върви българският народ - гражданки и граждани, селянки и селяни от всички краища на България, които се надпреварват до помагат кой с каквото може. По лицата им се чете неописуема радост.

От трето страни на пиедестала, под орелефите, са поставени големи бронзови барелефи,- на които са изобразени най-важните моменти и епизоди от и след Освободителната война - боят на опълченците при Ст. Загора, подписването на Санстефанския мирен договор и откриването на Учредителното народно събрание в Търново. На лицевата страна има надпис "На братята - освободители – признателна България". Паметникът е открит на 30.VIII.1907 г.

Храмът-паметник "Александър Невски" е една от характерните сгради, които определят профила на София – неговите позлатени кубета се

виждат от далеч. Издигнат е през 1912 г. по проект на големия руски архитект А. Н. Померанцев. Общият стил на храма е византийски, а основната му форма кръстособразна. Отрупан е с много кубета, полукубета и сводове. Заедно с камбанарията е висок 52 метра.

Храмът-паметник "Александър Невски" е прекрасно съчетание на архитектура, живопис и скулптура. Още в притвора личи великолепието на храма, изпълнен с разноцветен мрамор, стенописи, мозайки. Всичко това е дело на група руски художници, начело с В. М. Васнецов. Тук са работили проф. Мясоедев, проф. А. Киселов, В. Болотнов, Ал. Яковлев и др. В украсяването на храма са взели участие Иван Мърквичка, Антон Митов, Стефан Иванов, Асен Белковски, Никола Петров и др. Особено забележителен е централният иконостас на храма, украсен с голямо художествено майсторство. Всичките му икони са нарисувани от руски художници, начело с Васнецов, чиято работа са образите на Христос и Богородица.

Свързването на София чрез ж.п. линии с всички краища на страната и разработването на Пернишкия каменовъглен басейн, допринесли за разрастването на града. Започнали да изникват нови квартали по Кюстендилското и Цариградското шосе, към Руския паметник, към гарата. Повечето от крайните квартали в София се заселили и голям брой бежанци. Те възниквали стихийно и безпланово с малки, схлупени, паянтови къщички. Без елементарна грижа от управляващите те тънели в кал, прах и нечистотия. Те нямали нито осветление, нито канализация.

А в същото време центърът ставал все по-благоустроен и по-красив. Тук всички улици били павирани, а новостроящите се сгради все по-красиви.

В центъра била съсредоточена търговията на града и най-хубавите магазини и ресторанти. Така постепенно София станала типичен капиталистически град с благоустроен център и мрачни неприветливи покрайнини.

ВИОЛЕТА ПОМАДОВА

Литература:

1. Арнаудов, М. - История на Софийския университет, С. 1939 г.
2. Ганев, Н. - Залесяването на София, С. 1942 г.
3. Йорданов, В. - История на Народната библиотека, С. 1930 г.
4. Ганев, Н. - Паметниците на ст. София, С. 1939 г.
5. Попов, И. - Миналото на Народния театър, С. 1939 г.
6. Помадова, В. - Градът в онези дни, в."Вечерни новини, г. VI. бр.1983 от 2.1.1958 г.
7. Помадова, В. - Първото преброяване на населението в София, сп. София, бр. 2 от февруари 1962 г.
8. Помадова, В. - Как бе създаден гербът на София, в. Вечерни новини г. XII, бр. 3860/1.II-1964 г.